

Miquel Vives Tort

L'EVOLUCIÓ HISTÒRICA DE LA XARXA
VIÀRIA ENTRE EL LLOBREGAT I EL FOIX.
DES DE L'ÈPOCA ROMANA FINS AL
TERCER DECENNI DEL SEGLE XX

Directors:

Doctora Rosario Navarro i Sáez, professora titular del Departament de Prehistòria, Història Antiga i Arqueologia (Universitat de Barcelona)

Doctor Joan Vilà-Valentí, catedràtic emèrit del Departament de Geografia Física i Anàlisi Geogràfica Regional (Universitat de Barcelona)

FACULTAT DE GEOGRAFIA I HISTÒRIA DE LA
UNIVERSITAT DE BARCELONA

CAPÍTOL 2. EL TERRITORI ANALITZAT

2.1. LES CARACTERÍSTIQUES IDEALS

Per a fer aquest estudi calia situar la xarxa de camins sobre un territori determinat, però, donat que el tema estudiat, metodològicament i cronològicament era molt complex, aquest territori havia de tenir unes característiques concretes que fessin que, d'una banda, fos fàcil d'analitzar, i d'altra, que hi hagués possibilitats de transposició de les conclusions a altres àmbits territorials.

Les condicions que ens van semblar de bell antuvi prioritàries, foren les següents: que el territori tingués una coherència física que li donés una certa identitat, que hi hagués una bona investigació històrica prèvia amb capacitat per a haver generat força documentació i que tingués per a nosaltres una fàcil accessibilitat per a conèixer-lo físicament, a través de estudis de camp, de visites a biblioteques i arxius i de converses amb la gent.

En aquest sentit, no complien els requisits que ens havíem proposat ni els espais massa petits, que no contenen suficient informació generalitzable, ni els massa grans, que no són globalment abastables. L'anàlisi d'un municipi no ens servia a causa ser petit i poc significatiu per a la xarxa de camins. Tots els termes municipals solen tenir només una estructura radial a partir del centre urbà i, en aquelles ocasions en que els creua una carretera o camí de llarg recorregut, el traçat per dins del municipi és poc expressiu. Tampoc servia la província, per ser massa gran i complexa.

L'estudi d'una comarca o un grup de comarques podria anar bé a aquest efecte, però no n'hi ha gaires que siguin fàcilment accessibles per a l'autor que tinguin una unitat física com tenen, per posar un exemple, el Bages, Osona o

l'Empordà, comarques de les quals no en tenim un coneixement tant directe. De fet, la primera intenció va ser circumscriure el territori a la zona de l'Alt Penedès i el Garraf, però els límits comarcals, com els dels municipals dels quals depenen, són sempre, per definició, lineals i, per tant, incoherents i poc adequats per al nostre propòsit.

A més, per a l'estudi complet d'una xarxa viària feien falta uns punts generadors de camins, com són les ciutats, i uns passos obligats (colls, guals, ponts, etc.) a partir dels quals s'articula aquesta xarxa en desplegar-se en ventall.

2.2. L'ELECCIÓ DEL TERRITORI MÉS ADIENT

Per les raons exposades, l'espai triat definitivament per a analitzar-ne la xarxa viària és més gran que el Penedès estricte i arriba unes vegades fins a les portes de ciutats i viles importants, com Barcelona, Terrassa o Vilanova i la Geltrú, i d'altres, fins a llocs concrets relacionats amb la camineria, com passos o cruïlles. Aquest últim és el cas del congost del Cairat i del coll de can Maçana, a Montserrat. Es format per les comarques de l'Alt Penedès, el Baix Llobregat i el Garraf amb l'afegit d'algunes parts de les de l'Anoia, el Vallès Occidental i el Barcelonès¹².

A més de ser aquest per a nosaltres un territori de molt fàcil accés, ha estat objecte d'una intensa activitat d'investigació històrica, tant des de la historiografia nacional com per part de molts historiadors locals. Els arxius, a més, són abundants i accessibles i hi ha editades força monografies locals. Es remarcable, en l'àmbit del Penedès i el Garraf, la tasca de divulgació i de suport a la investigació que duen a terme des de fa molts anys l'Institut d'Estudis Penedesencs a l'Alt Penedès, el Baix Penedès i el Garraf, el Centre d'Estudis

¹² Es pot situar aquest territori i veure'n les característiques principals a partir dels mapes 2.1 i 2.3.

Comarcals d'Igualada a l'Anoia i, al Baix Llobregat, el Centre d'Estudis Comarcals del Baix Llobregat.

Es un territori situat a occident de la ciutat de Barcelona, el qual, físicament, és una part de l'anomenat Sistema Mediterrani català, concretament el sector baixllobregatí i penedesenc de les unitats estructurals de Catalunya¹³ conegudes com serralada Litoral i depressió Prelitoral, amb algunes parts de la serralada Prelitoral. Bàsicament es tracta de l'espai que es troba a prop de Barcelona, però que no forma part del seu entorn immediat, i que és comprès en el marc que formen aquesta ciutat i Terrassa per la part oriental, el massís de Montserrat com a límit septentrional, i, seguint per les serres de la Llacuna i d'Ancosa, fins a arribar al llinar provincial per la banda oest, i, tancant el cercle, per la costa del Mediterrani des del massís de Garraf i el delta del Llobregat fins a Montjuïc.

Malgrat el que pugui semblar, aquests límits no són totalment arbitraris. En conjunt es tracta d'un espai, bàsicament rural, que forma part del corredor principal de les comunicacions terrestres existents a Catalunya en sentit paral·lel a la costa, des dels Pirineus fins al riu Ebre. A més, també forma l'accés més directe de les vies de comunicació de la ciutat de Barcelona en direcció oest, tant cap a les comarques meridionals de Catalunya com cap a l'interior.

Una part d'aquest territori correspon a la vall del riu Llobregat. Concretament al seu curs mitjà, comprès en la depressió Prelitoral conjuntament amb del seu afluent l'Anoia. Aquest tram té l'inici, pel Llobregat en el congost de la Puda i per l'Anoia en el congost de Vallbona i arriba (deixant a fora el colze que fa l'Anoia a Sant Sadurní) fins el congost de Martorell, a les portes del qual s'uneixen els dos rius. Aigua avall d'aquest congost, el curs baix i el delta del

¹³ La definició d'aquestes unitats fou obra dels geògrafs Pau Vila, que la presentà en el seu *Resum de geografia de Catalunya* (1928-35), i Lluís Solé i Sabarís, que va establir-la definitivament a l'obra col·lectiva *Geografia de Catalunya* (1958-68). (Vilà-Valentí, 1991).

Llobregat i la part occidental del pla de Barcelona fins a la línia que formen el turó de Sant Pere Màrtir i Montjuïc.

La resta és el territori adjacent situat més cap a occident, concretament la part compresa dins de la província de Barcelona de l'anomenat gran Penedès. Aquest és un terreny drenat per diferents rieres que o bé són afluents de l'Anoia o desguassen al Mediterrani. Forma dues parts diferenciades d'una manera molt clara: una part plana, l'Alt Penedès, el qual també és part de la depressió Prelitoral i que té com a centres més importants Vilafranca del Penedès i Sant Sadurní d'Anoia, i una altra de més abrupte, el Garraf, que és l'extrem meridional de la serralada Litoral i que té com a centres comarcals les viles de Sitges i de Vilanova i la Geltrú.

2.3. ELS LÍMITS DEL TERRITORI

El territori escollit té forçosament uns límits imprecisos perquè les fonts d'informació són tant diferents que, depenent de l'element del paisatge que s'examini serà convenient situar el límit de treball en un lloc o en un altre. No és el mateix el límit hidrogràfic de la conca baixa del Llobregat que el límit de la comarca del Baix Llobregat. I quan calgui estudiar elements com carenes, gorges o colls caldrà potser arribar fins a un determinat lloc que, si ens basem en els límits municipals o comarcals pot restar a fora del seu àmbit estricte. El mateix passa quan es tracta de vies de comunicació, de tipus de vegetació o de conreu, dels parcs naturals i, fins i tot de polígons industrials i urbanitzacions.

Malgrat tot, per a fixar el més concretament possible l'àmbit de treball al qual fa referència el present estudi, a continuació fem una llista dels segments existents entre els punts clau que, hipotèticament formarien el polígon irregular per on s'estén la zona analitzada:

1) Començant des dels punts més propers a la ciutat de Barcelona, que formen també el sector més oriental de l'estudi, el primer sector aniria des del cim de Montjuïc fins al de Sant Pere Màrtir, antigament dit *puig d'Ossa*, que forma l'estrep més occidental de la serra de Collserola.

2) El següent sector és el comprès entre el turó de Sant Pere Màrtir i el puig d'Olorda, a la part més alta dels termes de Sant Feliu de Llobregat i de Molins de Rei¹⁴.

3) A continuació el límit segueix pel tram entre el puig d'Olorda i el puig Madrona, entre el Papiol i Sant Cugat, antigament seu de l'església de Santa Eulàlia, parroquial del Papiol.

4) El tram següent és més llarg, entre el puig Madrona i el turó dels Tres Batlles, cim i també trifini, el nom del qual fa referència a la concurrència en aquest lloc dels termes de Rubí, Terrassa i Ullastrell.

5) A partir del turó dels Tres Batlles el límit gira cap el NW i, per terreny cada vegada més alt i abrupte, arriba fins el turó dit l'era de les Bruixes, situat sobre la riba esquerra del Llobregat, i al trifini entre els termes d'Esparreguera (Baix Llobregat), Vacarisses (Vallès Occidental) i Monistrol de Montserrat (Bages).

6) El límit sobre el Llobregat ve assenyalat per la línia marcada entre l'era de les Bruixes i el cim de Sant Jeroni, el més alt del massís de Montserrat.

7) Des de Sant Jeroni, el límit segueix pels cims de Montserrat, ja clarament en direcció Oest, fins a arribar al petit poble de Sant Pau de la Guàrdia, del terme del Bruc, ja a la comarca de l'Anoia.

¹⁴ També hi arriba el terme de Barcelona, després de que, en el repartiment del terme de Santa Creu d'Olorda que es va fer el 1916, una part d'aquest fou adjudicada a Sarrià, municipi que a al cap de poc temps passà a integrar-se dins del de Barcelona.

8) Sant Pau de la Guàrdia és el punt situat més al nord de tot el territori estudiat; a partir d'aquest punt el seu límit pren clarament una direcció SW, més o menys paral·lela a la costa, seguint les elevacions de la Serralada Prelitoral que separen la plana penedesenca dels altiplans de l'interior. El següent punt és el turó de la Creu de Miramar, quadrifini entre els termes de Capellades, la Torre de Claramunt, la Pobla de Claramunt i Vallbona d'Anoia.

9) El segment següent va de la Creu de Miramar a la serra de la Guixera, situada entre els termes de la Torre de Claramunt, Cabrera d'Anoia i Mediona, per a arribar a la qual cal travessar el riu Anoia.

10) De la Guixera el territori fa una inflexió cap al oest i arriba, pel límit municipal entre Mediona i la Torra de Claramunt, fins el pujol d'Orpinell, quadrifini dels termes de Mediona, la Llacuna, Orpí i Carme i no lluny del de la Torre de Claramunt; aquest lloc és també la cantonada NW de l'Alt Penedès.

11) Des del pujol d'Orpinell, per dins del terme de la Llacuna i passant pel Puigfred, el turó de Cantacorbs i les roques de la Crida, el límit territorial arriba al turó d'Ancosa. Tot aquest sector és part de les serres de la Llacuna i d'Ancosa que formen unes alineacions paral·leles en sentit NE – SW.

12) A partir del turó d'Ancosa, ja pràcticament a fora de la comarca de l'Alt Penedès, hem marcat el límit anant directament cap el sud fins a arribar al Mediterrani al oest del terme de Cubelles. Malgrat tot, aquí també es poden distingir unes parts perfectament diferenciades, tant pel relleu com per l'ocupació humana. El primer sector va des del turó d'Ancosa fins al puig Rodó i la Talaia del Montmell, per terreny abrupte i de difícil trànsit

13) El tram següent va entre el puig Rodó i el turó de Sant Jaume, al poble de Canyelles del municipi de Castellet i la Gornal. Aquest tram creua transversalment la depressió Prelitoral, per la qual cosa discorre per un terreny suau i molt humanitzat, pel qual passen les principals vies de comunicació del

territori, l'autopista A-7, la carretera, el ferrocarril de RENFE i, recentment, el TGV que van de Barcelona cap a Tarragona, València i Madrid.

14) I, finalment l'últim tram d'aquest límit va per la carena entre el riu Foix i la riera de Cunit, des del turó de Sant Jaume fins al Mediterrani.

2.4. LA DIVISIÓ DEL TERRITORI

Per a descriure l'àmbit d'aquest territori, l'hem dividit, d'acord amb el que expressàvem anteriorment, en quatre sectors que creiem prou diferenciats. El primer sector és format per les valls de l'Anoia i el Llobregat compreses en la depressió Prelitoral, però deixant de banda el sector de Sant Sadurní d'Anoia, integrat en l'Alt Penedès¹⁵. El segon inclou les terres de la vall baixa del riu Llobregat, amb el seu delta. El tercer, el territori més aviat pla i fèrtil del Penedès, sobretot el conjunt de l'Alt Penedès, però també amb algunes parts del Baix Penedès amb el qual no té solució de continuïtat, i el quart, el territori montuós del massís de Garraf amb la seva façana marítima¹⁶.

¹⁵ Aquí el riu Anoia surt dels congostos de Vallbona i Cabrera d'Anoia i, després de rebre el riu de Bitlles i el Lavernó, fa un gir de 90° i torna a engorjar-se cap a Gelida i Castellví de Rosanes. Tot aquest colze de l'Anoia, entre Sant Sadurní i Gelida, es considera part integrant de l'Alt Penedès.

¹⁶ En el mapa 2.2, es defineixen els diferents sectors en que és dividit el territori estudiat. Els límits s'han deixat voluntàriament poc definits a causa de la manca de concordància entre els diferents aspectes parcials (municipis, hidrografia, comunicacions, etc.) i del convenciment propi de que una frontera no és mai una línia sinó una franja.

2.4.1. El primer sector: Les valls del Llobregat i de l'Anoia a la Depressió Prelitoral¹⁷

2.4.1.1. El relleu i la hidrografia

El conjunt del Sistema Mediterrani Català és una de les grans unitats de relleu de Catalunya que s'interposa, paral·lelament a la costa, entre la Depressió Central i el Mediterrani. Té una estructura complexa, formada per dues alineacions muntanyoses paral·leles, la Serralada Prelitoral, entre Montserrat i el Montseny, i la Serralada Litoral o de Marina, des del Garraf fins a Collserola i el Montnegre, les quals són separades per una zona enfonsada, la Depressió Prelitoral (Solé i Sabarís, 1958-68).

La Serralada Litoral, que al Maresme i al Barcelonès deixa una petita plana litoral des del Montnegre a la serra de Collserola, a partir del delta del Llobregat arriba directament al mar per les costes de Garraf i, terra endins, forma un massís abrupte i sense alineacions de fins a 25 Km de profunditat, anomenat massís de Garraf a la part costanera i massís d'Ordal a la part interior. El terreny és aquí abrupte i sense alineacions; de difícil accés però de no massa elevació. El puig de la Mola, el cim més alt, no passa de 532 m d'altura.

La serralada Prelitoral és formada per serralades de més entitat. El Montserrat és en aquest lloc la muntanya més important, amb el cim de Sant Jeroni, de 1224 m d'altura com a punt culminant. Cap a l'est hi trobem Sant Llorenç de Munt amb el cim de la Mola de 1095 m. Però entre un massís i l'altre hi ha serralades molt més baixes, com la serra del Cairat, la de Torrella i la de Coll Cardús, que molt de tant en tant passen dels 600 m d'altura. En direcció oest les serres de Collbàs i de la Llacuna tenen una altura similar.

¹⁷ En el mapa 2.4, s'han representat les carenes que separen les conques dels diferents rius, rieres i torrents, amb la qual cosa es fan evidents les petites conques que configuren cada sector, les qual s'han indicat amb el seu nom. A més, situar les carenes també és convenient respecte a la ubicació de la xarxa de camins.

Entre una i altra alineació muntanyosa s'estén la depressió Prelitoral, anomenada també depressió Vallès - Penedès¹⁸. Es una faixa de terreny baix, però no pas plana, amb una altitud sobre el nivell del mar que va des dels 60 m als 100 m a la llera del Llobregat, concretament a Martorell i al Cairat, fins els 200 m, i excepcionalment 300 m, de les petites serralades que formen les carenes que separen els torrents.

Estructuralment es tracta d'una depressió llarga i estreta, oberta entre les dues serralades i que arriba al mar, una vegada acabada la Serralada Litoral, per la part SW, concretament a l'àrea del Vendrell i Comarruga. Morfològicament està molt accidentada, sobretot per l'acció erosiva dels rius i torrents que la drenen, els quals no segueixen les línies estructurals de la depressió sinó que la tallen perpendicularment en una clara manifestació d'epigènia¹⁹.

Tots els rius i rieres hi entren o en surten per passos estrets o congostos oberts en les serralades contigües. El cas més evident és el del Llobregat i l'Anoia. Tots dos rius neixen a fora de la depressió Prelitoral i hi entren per passos estrets, el Llobregat pel llarg canyon obert a Monistrol entre Montserrat i la serra del Pla de les Bruixes anomenat congost del Cairat i l'Anoia pel no tant evident obert entre Vilanova del Camí i la Pobla de Claramunt, la part inferior del qual és conegut com congost de Capellades o de Vallbona. Durant un bon tram, el curs dels dos rius discorre paral·lel l'un de l'altre, però, en topar l'Anoia amb els cingles on hi ha el castell de Subirats, primeres estribacions del massís d'Ordal, el riu es veu obligat a fer un angle que arriba clarament de 90° cap a l'esquerra, la qual cosa el porta a trobar-se amb el Llobregat, fins llavors de curs paral·lel. Un cop juntes les aigües dels dos rius, surten de la Depressió pel congost de Martorell.

¹⁸ En el *Resum de Geografia de Catalunya*, Pau Vila l'anomena Depressió Penedès – Vallès – Selva (Vila, 1935)

¹⁹ Entenem aquí per epigènia la sobreimposició d'una xarxa fluvial que discorre en un sentit diferent, i de vegades contradictori, amb el de l'estructura morfològica sobre la qual s'implanta.

La base litològica del territori es formada per materials recents, sedimentaris, d'època terciària i quaternària, en general suaument ondulats però aquí fortament abarrancats per la xarxa de torrents que han erosionat els materials tous de la depressió, formant-hi profunds talls de parets de vegades ben verticals, que són un gran obstacles per a les comunicacions. L'origen d'aquest fenomen cal buscar-lo en l'aprofundiment de la llera del Llobregat en tallar el congost de Martorell cercant el seu perfil d'equilibri i per l'erosió remuntant que ha resultat d'aquest descens del nivell de base, la qual ha comunicat a tots els torrents i rieres la força erosiva suficient per a tallar els materials en els que estan situats.

Aquesta mateixa morfologia que obliga als rius a discórrer transversalment a les unitats estructurals, fa que cada vall, petita o gran, tingui un cert grau d'aïllament i que les comunicacions al llarg de la depressió no siguin tan fàcils com es podria preveure. Entre el Vallès i el Penedès, s'obre una subcomarca, per dir-ho així, que es podria anomenar la conca de Montserrat, que té tan bones comunicacions o més en sentit transversal, cap a la zona de Barcelona, per una banda, i cap a la de Manresa i Igualada per l'altra, com en el longitudinal, cap a Terrassa o cap a Vilafranca del Penedès.

Aquesta part de la vall del Llobregat compresa entre els dos congostos (el del Cairat i el de Martorell) forma una espai lleugerament el·líptic que s'ha anomenat hidrogràficament cubeta d'Abrera, ja que té el seu centre a la confluència de la riera de Magarola al Llobregat, a prop d'aquesta població. Es format per un tram del Llobregat d'uns 15 km de llargada i els seus afluents, en general modestos, tots els quals formen part de la conca en la seva integritat.

Per la banda dreta rep, entre Abrera i Esparreguera, l'esmentada riera de Magarola, com a afluents més importants. Aquesta riera és només el tram comú de diversos torrents que conflueixen tots junts en el lloc conegut com els Tres Torrents, a uns tres km al oest del Llobregat. Aquí s'ajunten fins a quatre torrents cada un dels quals drena zones ben extenses. El torrent Mal neix a prop de can Massana de Montserrat i travessa els termes del Bruc, Collbató i

Esparreguera. La riera de Pierola neix igualment al Bruc i travessa el terme dels Hostalets de Pierola, com també ho fa la riera de Claret. Finalment la riera de Masquefa neix al terme de Piera i travessa tot el de Masquefa abans d'ajuntar-se amb els anteriors.

Aigua avall el torrent Gran d'Abbrera, drena aquest municipi i el torrent de Llops ho fa en els de Sant Esteve Sesrovires i Martorell. Fins al segle XIX el torrent de Llops era un afluent de l'Anoia, però el terraplenament de l'estació del ferrocarril a Martorell va obligar a desviar el tram final cap el Llobregat.

Per la banda esquerra l'únic afluent a considerar és la riera del Morral del Molí que desguassa al Llobregat entre els termes d'Abbrera i Castellbisbal; el demás són força curts i només duen aigua en acabar de ploure. La riera del Morral del Molí, un parell de km abans de la desembocadura es bifurca en dos corrents, la riera de Sant Jaume, que neix a Viladecavalls i la riera de Gaià, que passa per Ullastrell i neix al nord de Terrassa, ja en zona clarament vallesana. Per aquesta raó, la seva conca alta queda fora de l'àmbit d'aquest estudi.

La vall de l'Anoia forma part de la comarca del mateix nom, amb centre a Igualada, mentre el riu circula entre cingles, primer entre Capellades i Vallbona d'Anoia i després entre Cabrera d'Anoia i Piera, però quan s'obra a la plana a Sant Sadurní d'Anoia i fins als congostos de Gelida, llavors és part de l'Alt Penedès. L'últim tram del riu abans de la seva confluència amb el Llobregat, entre els municipis de Sant Esteve Sesrovires i Castellví de Rosanes és considerat també del Baix Llobregat. La part de Sant Sadurní, efectivament més plana i més fèrtil, com hem indicat anteriorment, la considerarem en tractar del Penedès.

A la sortida d'Igualada i en passar sota el turó del castell de Claramunt, el riu Anoia s'engorja, formant una vall estreta i serpentejant on els vessants, mes o menys inclinats no deixen a penes replans per a conrear o crear-hi poblacions. Entre la confluència amb la riera de Castellolí, que ve per l'esquerra i la de la riera de Carme, que ho fa per l'altra banda, el riu passa encaixat entre altres

parets de pedra. L'esmentada riera de Carme és l'afluent principal d'aquest tram i aigua amunt de la confluència forma una bonica vall tancada, ampla i fèrtil.

Més avall, a la banda dreta del riu, entre la Torre de Claramunt i Capellades, es forma un extens altiplà que arriba fins a Vilanova d'Espoia i que resta penjat sobre el riu pels cingles del Capelló. Es un lloc amb abundància d'aigua i on s'han trobat restes d'ocupació humana del Paleolític Mitjà.

Entre Vallbona d'Anoia i el castell de Cabrera el riu segueix engorjat formant una profunda fossa que separa clarament les dues bandes del riu. Al sud de Vallbona la carena que separa les conques de l'Anoia i del Llobregat es torna més planera i els torrents, també profundament engorjats, deixen altiplans amb zones aptes per al conreu on se situen els caps de municipi: Hostalets de Pierola, Piera, Masquefa i Sant Esteve Sesrovires. L'Anoia s'escola, primer profundament engorjat, després en un paisatge més obert, entre els termes de Piera i Cabrera d'Anoia fins que poc abans de rebre el riu de Bitlles s'obra a la plana del Penedès.

Poc més avall de Sant Sadurní, al lloc dit el Racó, el riu fa un angle recte i abandona la plana per a ficar-se, per sota els cingles on hi ha els castells de Subirats i de Gelida en direcció al Llobregat, riu amb el qual conflueix perpendicularment a Martorell.

2.4.1.2. El paisatge actual

Com correspon a una zona deprimida, ja que forma part de la Depressió Prelitoral, el paisatge físic de la zona és relativament pla. En molts dels municipis hi ha extenses contrades que porten el nom del Pla, la Plana, les Planes, etc., però aquesta situació és certa només si s'entén en un sentit general. A escala humana, en el paisatge que es percep predominen les zones ondulades i fins i tot costerudes, amb petites serralades de tant en tant. En

aquest terreny, de formació recent i de materials tous i majoritàriament argilosos, la xarxa de torrents s'hi ha encaixat profundament formant uns barrancs, de vegades de parets verticals, que deixen uns espais plans entre torrent i torrent, fins ara ben explotats fins ara per l'agricultura de la vinya.

Les parts més elevades i abruptes són encara ocupades pel bosc. Aquest és un bosc secundari de pi blanc amb petites clapes de pins vers o pins pinyers, resultat de la continuada acció antròpica de destrucció del bosc primitiu format predominantment d'alzines. L'únic lloc on encara es troba un extens alzinar és a la part occidental de la muntanya de Montserrat on l'acció dels pagesos ha estat més minsa. De totes maneres, tampoc es pot parlar d'un bosc intacte, doncs durant molt de temps ha estat explotat pels carboners, com es pot comprovar per què la majoria dels arbres actuals tenen vàries soques, resultat del creixement dels rebrots en torn a una antiga soca desapareguda.

El bosc de pins, contràriament a la impressió general que es té, és un bosc en expansió des de principis del segle XX, a costa de l'agricultura que s'ha anat abandonant. Després del flagell de la filoxera es van deixar de conrear les zones més costerudes i, des de les transformacions econòmiques iniciades aquí en els anys 60 del segle passat, moltes masies es van abandonar o reconvertir i l'agricultura de secà, sobretot la vinya, els ametllers i les oliveres, va desaparèixer o va transformar-se en cerealística, que si bé dóna menys rendiment, demana poca mà d'obra.

Tots els espais erms poc a poc han s'han anat poblant, primer de matollars i després de boscos de pi blanc, amb la qual cosa la superfície arbrada de la comarca ha augmentat. Però el bosc també ha sofert transformacions, sobretot per la depreciació dels productes forestals com les pinyes, la reïna o branca de pi per als fons de pa. Això ha provocat la desaparició dels boscaters que ha estat substituïts pels recol·lectors afeccionats als bolets i als espàrrecs.

Aquesta situació ha comportat un augment del risc d'incendis forestals que, desgraciadament són notícia tots els estius, com el que va envoltar Collbató

l'any 1995 o el que va arribar a destruir una vintena d'automòbils de la factoria SEAT a Martorell l'any 2001. Entre les causes de la forta virulència d'aquests es troben tant la presència creixent de gent profana en els boscos com l'abandonament o la falta de neteja dels camps agrícoles que abans feien de tallafocs a uns boscos més reduïts en extensió. En canvi, ara són espais que porten les flames d'un bosc a l'altre i que permeten l'arribada del foc a les mateixes parets de les masies, per no esmentar les urbanitzacions fetes a dintre mateix dels boscos, amb cases aixecades a l'ombra dels pins.

La conseqüència principal d'aquests incendis, deixant a part la pèrdua de vides i de propietats, és la degradació del sòl i de la vegetació, sobretot, com ha passat més d'una vegada, quan l'incendi és repeteix en un mateix lloc abans de que els nous arbres, majoritàriament pins, hagin arribat a la fructificació; si la primera vegada és relativament fàcil la regeneració del bosc, la segona ja és molt difícil. Malgrat això, hem observat per tota la zona que en les zones no cremades, on els pins ja tenen una altura considerable, els nous plançons de pi que els han de renovar creixen primers i dèbils per la falta de llum. L'arbre que ocupa en molts llocs el sotabosc de les pinedes és l'alzina, amb alçàries de 2 i 3 metres, arbre que probablement substituirà en un període relativament breu al pi com a espècie dominant i tornarà a formar els alzinars que hi havia originalment. Tot això si l'acció humana ho permet.

A les vores dels rius i rieres la vegetació original era el bosc de ribera de pollancre (*Populus nigra*), albes (*Populus alba*) i salzes (*Salix alba*). Encara en resten petits rodals en llocs molt aïllats, però també per acció humana, la majoria ha desaparegut i ha estat substituïts per bardisses i canyars. Aquí hi ha una sensibilització social i són molts els ajuntaments que tenen com a projecte, dins de la rehabilitació dels rius e i de les seves vores, la recuperació d'aquest tipus de bosc.

Respecte a l'agricultura, ja hem esmentat anteriorment que ha sofert una gran transformació. Fins els anys 60 hi havia una agricultura de secà, basada primordialment en la vinya (entre els pagesos de la zona el treball al camp era

dit “anar a la vinya”) i una agricultura de regadiu, d’horta, complementària i de simple subsistència. Al secà, a la vinya s’hi podia afegir alguns oliverars i camps d’ametllers on el terreny era especialment difícil i camps de blat per a proveir-se de pa. També alguns arbres fruiters, esparsos entre les vinyes però sense formar conjunt, com figueres, nogueres o pomeres, a l’ombra dels quals el pagès dinava i feia la migdiada.

El començament de la industrialització de la comarca va coincidir amb una profunda crisi de la viticultura que va transvasar molts pagesos cap a la indústria. La superfície dedicada a la vinya es va reduir dràsticament el mateix que els altres conreus tradicionals. El poc que va restar del conreu de la vinya es va orientar decididament, aprofitant que la zona és inclosa dins de la denominació d’origen Penedès cap a la producció de cava.

Només la producció de fruita dolça, préssecs, peres i cireres, va salvar-se de la debacle i es pot dir que fins i tot va augmentar el terreny dedicat al seu conreu. El conreu de fruita havia començat a les vores del Llobregat i de l’Anoia i en zones de regadiu a principis del segle XX, com a continuació de les transformacions experimentades al delta i la vall baixa del Llobregat, però sense tenir, ni de bon tros, la importància d’aquell territori. Però va ser en aquest moment quan moltes vinyes, terrenys de secà, es van dedicar a la fruita dolça. Primer es va provar amb diferents fruites, pereres nanes albercoquers, etc, però el que s’ha consolidat ha estat el conreu de presseguers i, a la zona de Martorell, de cirerers.

2.4.1.3. El poblament i l’evolució dels principals nuclis de població

La població d’aquesta comarca es distribueix en dues filades de viles i pobles, una d’elles propera al Llobregat, amb les viles de Martorell, Olesa i Esparreguera i l’altra a la línia divisòria entre les conques del Llobregat l’Anoia, amb les viles de Piera i Masquefa. Ni la documentació escrita ni l’arqueologia en parlen de l’existència de cap ciutat en aquest territori.

Durant l'època romana és testimoniada la presència d'algunes vil·les a les vores del Llobregat i de l'Anoia i és relativament abundant el nombre de jaciments descoberts. Però no és fins al segle X quan es documenten per primera vegada la majoria dels nuclis habitats actuals. Són nombrosos els pobles que han celebrat el seu mil·lennari en els últims anys o que tenen carrers dedicats a aquest fet, però això no significa pas que fos en aquell moment quan es van fundar, si no que és d'aquell moment de quan es conserva la documentació més antiga. El nucli inicial de poblament pot ser més antic, encara que, pel que s'anirà dient, la majoria de pobles no són massa més antics.

Les tres viles que es troben al peu de Montserrat, Martorell, Esparreguera i Olesa de Montserrat, tenen una morfologia molt diferent, resultat d'un origen i una evolució històrica també molt diferent.

1) Martorell és documentada per primera vegada en un judici entre Mir Geribert i el Monestir de Sant Cugat del Vallès, dues potències feudals que es disputaven l'hegemonia al Penedès. El judici, recollit al cartulari de Sant Cugat (Rius i Serra, 1945-47)²⁰, se celebrà *in foro Sancta Maria Martorelli* l'any 1032. Per la morfologia actual del barri antic de Martorell, la Vila, podem conèixer com era el primer nucli de població. S'estenia en un sol carrer des de la vora del riu Anoia i l'església de Santa Maria fins poc més enllà de l'actual Plaça de l'Ajuntament, en un petit replà entre la forta pendent de la muntanya de les Torretes i la confluència dels rius Anoia i Llobregat. Més tard aquest nucli inicial es va envoltar de muralles, amb un fossar interior a la part de muntanya, el qual donà origen a un nou carrer, anomenat el Vall, i un fossar exterior a la part del riu, dit el Revall. Al recinte s'hi accedia per dos portals el portal d'Anoia, sobre aquest riu, i el portal de les Hores (dit així perquè segles després es posà el rellotge municipal sobre una de les seves torres) a l'extrem oriental.

²⁰ Les referències concretes tretes d'aquest cartulari, a partir d'ara aniran expressades per les sigles *CSC*.

Cap a la baixa Edat Mitjana el nucli urbà s'anà allargant en direcció al riu Llobregat en primer lloc fins el portal de la Font, al costat d'una abundosa deu d'aigua i després, cap al segle XVI, fins al portal de la Creu, ja gairebé al costat del pont del Diable, on encara hi ha una creu de terme.

Deixant de banda el nucli de can Carreres edificat en torn a l'estació de RENFE, no ha estat fins a la segona meitat del segle XX quan, davant de la impossibilitat física de continuar el creixement entre la muntanya i els dos rius, el nucli urbà ha travessat l'Anoia i s'ha estès per la terrassa fluvial, anomenada el Pla, existent entre aquest riu i el torrent de Llops. Actualment, la majoria de la població, del comerç i del lleure es fa en aquest sector i la Vila ha restat reduïda a un barri on hi ha els centres administratius i els edificis històrics però que té greus problemes de marginalitat.

Tenint en compte que la barriada de la Vila de Martorell s'estén en una mateixa cota pel vessant de la muntanya des del pont del Diable fins a l'Anoia i que deixa sota seu un terreny fàcilment inundable, ara ocupat per horts i antigament per l'arenys del Llobregat, és pot arribat a la conclusió que el primitiu Martorell es va fundar sobre el trajecte de la via Augusta, a continuació del pont romà antecessor del pont del Diable. La creació d'un nucli fortificat en aquest lloc tindria la missió de tallar el camí a conveniència.

L'esment a un *foro Martorelli* fa, sens dubte, referència a un centre comercial, però la dificultat del lloc i la seva mala orientació, entre la muntanya i els dos rius i encarat al nord, que li dona un microclima força més fred i més humit que en altres llocs del municipi, ens fan descartar aquesta hipòtesi com a motivació inicial. L'existència d'un petit castell, el castell de Rosanes, situat a sobre mateix de la Vila i acompanyat de dues petites torres, la torreta Griminella i la torreta del Clos, des de les quals es domina tot el trajecte de la via des del Pont del Diable fins a la vora dreta de l'Anoia, fan pensar més aviat en una funció militar. Seria el que en llenguatge castrense se'n diu un cap de pont²¹.

²¹ En tot cas, si repassem la història local, veurem que l'eficàcia d'aquest emplaçament, com a tal cap de pont, ha estat nul·la. Tant en temps de Mateu de Foix, a finals del segle XIV, com en

Dels tres elements, el primer en quedar obsolet va ser el castell, després fou el Pont del Diable el que perdé importància i només la vila de Martorell mantingué i consolidà la seva funció comercial, sobretot a partir del segle XIII, en què rebé privilegis reials com la fira i el mercat. Malgrat tots els canvis, el nucli de població es mantingué en el lloc on havia nascut. Simplement, el camí ral es desvià per la riba dreta del Llobregat per a travessar el riu un tram més avall, per la barca de Sant Andreu o, a partir del segle XVIII, pel pont de Molins de Rei, però Martorell seguia sent un lloc de pas estratègic.

2) La vila d'Olesa de Montserrat és esmentada ja al segle X amb els noms d' *Evolesa*, *Ollesa* i *Evolesca*, topònims de clar origen preromà (Coromines, 1996). Era un lloc situat a l'esquerra del Llobregat, a l'empara del castell de Sacama fins que es construí el propi castell d'Olesa. La situació d'aquest últim és desconeguda però molt probablement era emplaçat en el mateix lloc de l'església actual. L'església, dedicada a Santa Maria i a Sant Joan, és d'origen romànic i apareix documentada el 1012 per primera vegada (*Catalunya Romànica*, 1992, vol XX, p 307). Actualment, l'església està totalment modificada i refeta i del castell en resten escassos vestigis, però resta la disposició dels carrers més antics aplegats en torn a l'església, la qual cosa fa suposar l'existència d'una sagrera amb les cases disposades en cercle per a facilitar la defensa.

La situació d'aquesta antiga sagrera (o potser una mota fortificada) vindria determinada per trobar-se en la primera elevació d'un camí perpendicular a la vall del Llobregat (ara perdut) que anava des d'Esparreguera fins al poble de Vacarisses, ja al Vallès. El seu creixement urbà vingué sobretot després de la

la Guerra dels Segadors l'any 1640, episodi en el qual Martorell va acabar saquejada (Pedemonte, 1929), com al final de la Guerra Civil, al gener de 1939 (Amigó, Jordi, *Exposició monogràfica*, 1999), el domini de les altures ha significat la pèrdua de la Vila. Però aquest mateix fet demostra que sempre hi ha hagut una connexió directa entre el pont del Diable, la vila de Martorell i el castell de Rosanes, i que el domini dels dos primers equival al control del pas sobre el Llobregat.

seva adquisició per part del Monestir de Montserrat, en un llarg procés que durà des de l'any 1264 fins el 1359, el qual monestir li concedí una sèrie de privilegis i la feu centre del seu poder feudal a la zona (*Gran Geografia Comarcal de Catalunya*²², 1982, vol VIII, p 398).

La nova estructuració del territori català a partir del s XI, amb el creixement d'altres nuclis de població i, sobretot, el d'altres vies de comunicació basades en una estructura radial a partir de Barcelona, juntament amb la dificultat de creuar el Llobregat, van anar deixant a la vila d'Olesa de Montserrat en un cul de sac. Malgrat que a des del segle XV hi hagué una barca que passava el riu entre Olesa i Esparreguera (Paulo, 1995), els diferents projectes per a construir un pont sobre el Llobregat no reeixiren. Amb el desenvolupament d'una agricultura comercial i el retorn a la circulació en carro el problema s'agreujà i Olesa de Montserrat arribà al segle XIX amb un greu mancança de comunicacions, basades totes les existents en travessar el Llobregat a gual o en un antic camí per la vora esquerra del Llobregat que dificultosament arribava al Pont del Diable i a Martorell²³.

El descobriment, a principis del segle XIX de les aigües sulfuroses de la Puda de Montserrat, situades en terme d'Esparreguera però a la vora esquerra del riu, i la construcció de la via fèrria anomenada del Nord, de Barcelona a Saragossa passant per Terrassa i Manresa, trencà aquest aïllament. Es va obrir una nova carretera entre l'Estació del Nord, situada a la part alta del terme municipal i a 3 km de la vila, per on molta gent acomodada anava a prendre les aigües a la Puda i s'hostatjava al municipi, en competència oberta amb els que ho feien des d'Esparreguera.

La construcció del "carrilet", el ferrocarril de via estreta que comunica Martorell amb Manresa a través del congost del Cairat i Monistrol de Montserrat i,

²² A partir d'ara, en referir-nos a aquesta obra emprarem les inicials *GGCC*

²³ Les peticions i memòries de l'ajuntament d'Olesa de Montserrat recollides a l'Arxiu Històric de la Diputació són particularment explícites (Arxiu Històtic de la Diputació de Barcelona (AHDB), lligalls 930 i 1416).

finalment, la construcció d'un pont sobre el Llobregat ha trencat definitivament aquest aïllament; però això ja ha estat a principis del segle XX.

3) La part més antiga de l'actual vila d'Esparreguera, al voltant de l'església parroquial de Santa Eulàlia, és situada en una carena plana i allargassada situada entre el Llobregat i el Torrent Mal, davant mateix però a l'altra banda del riu d'on hi ha Olesa de Montserrat. La rivalitat entre les dues viles és proverbial i una de les seves manifestacions és la representació teatral de la Passió de Crist, celebració que les dues viles competeixen tant pel que fa en antiguitat i com en preferències del públic.

Però l'origen d'Esparreguera, vila nascuda, com tantes d'altres, en torn a un castell homònim, cal buscar-lo lluny del seu emplaçament actual. Les restes de l'antic castell d'Esparreguera (castell documentat des de molt antic, des de l'any 963) es troben sobre un petit turó, anomenat el Puig, i situat a la vora del Llobregat, sobre mateix de la Colònia Industrial de can Sedó (*Catalunya Romànica*, vol XX, p 355). En aquest lloc hi ha també l'església romànica de Santa Maria del Puig, que fou l'església parroquial d'Esparreguera fins al segle XVII. En torn a l'església hi havia el nucli original de la població, amb l'antic cementiri (ja desaparegut) i el castell, del qual es conserven unes poques restes.

El canvi de situació de la vila és documentat a principis del s XIV quan Pere Sacosta, senyor d'Esparreguera, feu edificar una capella dedicada a Santa Eulàlia a la vora del camí de Barcelona a Montserrat on hi havia un grup de cases dites la pobla d'Esparreguera, a les quals concedí franqueses el 1334. En torn a l'església, més ben dit al llarg de la carena, al carrers actuals anomenats Major, de Cavallers i de Montserrat, s'anà formant el nou nucli de població (*GGCC*, 1982, vol VIII, p 403). Un exemple típic del que s'anomena poble carretera que va desplaçar totalment centre de gravetat del municipi cap el nou emplaçament.

Al mateix segle XIV, el 1351, degut als esforços del prior Jaume de Vivers, la vila, a semblança del que havia passat amb Olesa de Montserrat, va passar a dependre del monestir de Santa Maria de Montserrat. Amb la incorporació coetània del pobles de Collbató i el Bruc i la preexistent de Monistrol de Montserrat, el monestir va crear-se un territori propi que rodejava la muntanya, a part de les possessions externes com Sant Pere de Riudebitlles, Sant Sebastià dels Gorgs i la granja de Masquefa.

El creixement de l'antiga pobla, ara convertida en vila, continuà i a finals del segle XVI s'inicià la construcció d'una església gòtica, semblant a la del monestir, la qual s'inaugurà l'any 1616. Al segle següent es culminà el temple amb la construcció d'un magnífic campanar. A finals del segle XVIII el trànsit per la vila era abundant i encara ho fou més quan es va obrir el coll del Bruc cap a Igualada i s'hi traslladà el camí ral de Lleida que fins aquell moment passava per Piera i Capellades. Malgrat tot, el pas del camí per la vila no era massa agradable pels viatgers com ho testimonien el baró de Maldà i altres, que esmenten el carrer major amb els noms del Vuit d'Oros i el Sis Doble, per referència a la quantitat de pedres soltes que tenia (Amat, 1793, p 129).

A partir de finals del segle XIX es feu un nou traçat a la carretera paral·lel a l'anterior, que tragué el trànsit de l'interior de la vila, però de seguida s'urbanitzà el nou espai amb les conseqüència que el nucli urbà s'eixamplà i que la nova carretera també hi va quedar integrada. En els últims anys l'expansió urbana ha saltat el torrent Mal i, des del camí primitiu fins a l'autovia es poden comptar fins a quatre traçats paral·lels.

4) El poble de Collbató no ha tingut mai la categoria de vila però és un dels més antics de la comarca. En una donació a Santa Cecília de Montserrat datada l'any 945 hi ha una descripció del nucli urbà de Collbató que, malgrat que no n'esmenta el nom, només pot pertànyer a aquest poble. Es mencionen el castell, les cases un camí, una cova i el camí que puja a Montserrat, que no pot ser altre que el que es diu dreuera de fra Garí. El castell de Collbató apareix poc més tard, el 955 i era propietat dels vescomtes de Barcelona, dependent del

de la Guàrdia, al Bruc (*Catalunya Romànica*, 1992, vol XX, p 351). El 1113 el vescomte Guislabert el cedí a la seva filla Ermessenda. Després fou de diferents senyors, entre ells els Durfort, fins que el 1376 passà, per compra, al monestir de Montserrat.

El poble era emmurallat (encara es conserven dos portals de la muralla i restes d'un tercer) i arrecerat a ponent del castell. El seu nom, Collbató, documentat *Collum de Betone* al segle X, fa referència a una antiga cruïlla situada sota mateix del castell entre un camí que, procedent del Vallès, creuava el Llobregat pel Cairat i es dirigia cap a Piera i el Penedès, i un altre que venia de Barcelona per Martorell i Esparreguera i es dirigia a Montserrat o, pel coll de can Massana arribava fins a Manresa.

A partir del segle XII el camí transversal restà obsolet i el procedent d'Esparreguera per la carena dita de les Masies, sofrí diverses modificacions fins que finalment, cap el segle XVIII, es traslladà a la plana i anà directament fins el Bruc, obviant el pas per Collbató. D'aquesta manera, el petit nucli restà aïllat i impossibilitat de créixer. L'adquisició per part de Montserrat de les viles d'Olesa i d'Esparreguera acabà de relegar Collbató a una categoria menor. Malgrat tot, en els primers mapes detallats de Catalunya, com el de Dejode (1578) o el d'Ortelius (1602), l'únic topònim existent entre Martorell i Montserrat és *Colbato*²⁴.

El poble actual ha restat fins els anys 80 poc més gran que l'antic nucli murat, però a partir d'aquestes dates ha sofert una gran expansió, protagonitzada al principi per la presència de vàries urbanitzacions amb vivendes d'estiueig, però que actualment s'estan convertint cada vegada més en primers habitatges. L'expansió és tant important que les edificacions han crescut fins el punt de que ja no és clara la separació entre casc urbà i urbanitzacions. Només la part corresponent al parc natural de la muntanya de Montserrat ha mantingut el seu caràcter agrari o forestal.

²⁴ Aquests mapes són recollits per Montserrat Galera i Joan Vilà-Valentí al volum 19 de la *GGCC* (1985).

5) Els altres nuclis de població de la zona que són cap de municipi també van aparèixer en el mateix moment que els anteriors o ben poc més tard, Sant Esteve Sesrovires és documentat el 1082, Abrera el 1110 i el Bruc al segle XI (*GGCC*, 1982, vol VIII). Tots van aparèixer en torn a la parròquia corresponent, representada per una església romànica, i depenent de castells llunyans. El castell de la Guàrdia, a l'oest de Montserrat, fou el centre de poder feudal de la parròquia de Santa Maria del Bruc i el castell de Voltrera, a l'altra banda del Llobregat, ho fou de la de Sant Pere d'Abrera. Sant Esteve Sesrovires depengué del Castellvell de Rosanes però arribà a tenir un petit castell tardà, ara desaparegut.

Cap d'ells ha arribat a la categoria dels anteriors, però tots ells han generat, a partir de l'Edat Moderna, petits nuclis de població arrencats al llarg del camí ral corresponent. Al municipi d'Abrera, es compten els carrers o barriades de les Mates i del Rebato, i, al del Bruc, el nucli antic (ara conegut com el Bruc de la Parròquia) ha estat desplaçat, degut al canvi de trajecte del camí, per l'alineació formada pel Bruc de Baix, el Bruc del Mig i el Bruc de Dalt. Els dos primers esmentats ara units, formen el veritable centre urbà del Bruc²⁵.

2.4.2. El segon sector. La vall baixa i el delta del Llobregat

2.4.2.1. La topografia i el paisatge

El congost de Martorell fou obert pel Llobregat aprofitant una falla transversal al sistema Mediterrani semblant a les que el riu havia anat trobant anteriorment i que li han permès un trajecte rectilini però perpendicular a les unitats estructurals del relleu costaner de Catalunya. Aquest és l'últim obstacle abans

²⁵ Malgrat el que apareix en molts mapes i textos, la pluralització del topònim és abusiva. El municipi mai s'ha dit oficialment els Brucs.

d'arribar al mar, i des de la sortida del congost discorre suaument fins al seu delta per una plana que es va obrint de forma triangular i que el mateix riu ha omplert amb els seus sediments.

Només la part més alta, que forma la cubeta de Sant Andreu de la Barca, es veu encara obstaculitzada pel petit pas estret format pel turó del Papiol i l'esperó rocallós de Roca de Droc, situat a la dreta del riu i que en els anys 1990, en fer la nova autovia del Baix Llobregat, ha estat foradat pel carrilet i per la carretera. Aquesta petita conca és un punt de recàrrega de l'aquífer profund del delta.

El primer afluent del Llobregat per la dreta a la sortida del congost de Martorell és el torrent de la Baldanya, poc important, drena el sector occidental del mateix congost i no passa per cap nucli habitat. A continuació, ja més important, ve l'anomenada riera del Palau, formada en l'antic nucli d'aquest nom, ara un barri de Sant Andreu de la Barca, per la unió de diversos torrents, com el del la Gaiola i el de can Mitjans, que drenen la part meridional del municipi de Castellví de Rosanes.

Per la banda oposada dos petits torrents, el torrent Bo i el de Pegueres drenen el sector oriental del congost, que pertany al terme de Castellbisbal i, segons la divisió territorial vigent, a la comarca del Vallès Occidental. I aigua avall alguns torrents més petits, com el torrent del Castell, completen el vessant llobregatí del municipi.

Tot el conjunt, a banda i banda del Llobregat, forma el que se n'ha dit cubeta de Sant Andreu de la Barca, tancada al NW pel congost de Martorell i al SE per la roca de Droc. Curiosament en aquest lloc l'horitzó és més obert per la banda oest, on el terreny va baixant suaument des de la costa de la Dama i el serral de les Ànimes cap el riu, que no pas per la oposada tancada de seguida per l'espadat sobre el que hi ha el Castellbisbal del Llobregat, magnífic mirador sobre el riu, i el mateix poble de Castellbisbal.

Aigua avall, la riera de Corbera desguassa al mateix indret de Roca de Droc, al nord de la roca, on antigament hi havia un pas de barca sobre el Llobregat. Tot el municipi del mateix nom és articulats en torn a la conca, llarga i estreta, d'aquest afluent del Llobregat, segurament a causa de l'existència d'un antic camí entre el riu i la zona de Sant Pau d'Ordal. És curiós però que l'accés actual al poble de Corbera de Llobregat ha abandonat totalment la vora d'aquesta riera i ara es fa per la Palma, des de la carretera de Molins de Rei a Cervelló i Santa Creu d'Ordal. El paisatge és accidentat i pintoresc i ara és ocupat per un gran nombre d'urbanitzacions.

Enfront mateix de Roca de Droc, aigua avall de la roca, hi desguassa la riera de Rubí, afluent esquerre del Llobregat que procedeix del Vallès. Neix als vessants meridionals del parc de Sant Llorenç del Munt i passa per Terrassa i Rubí. Pel que respecta al nostre treball tant sols interessa a partir del pont dels Alous, confluència de la riera amb el torrent d'aquest nom, que ve de Valldoreix i Sant Cugat del Vallès. Recull les aigües de diferents torrents del sector SE de Castellbisbal, com el de Can Cases i el de Can Balasc.

A partir de Pallejà, la plana ja s'obre sense solució de continuïtat fins a les terres del delta, però precisament per què la base geològica de la vall és una falla, aquesta és clarament asimètrica, amb la part esquerra força més ampla que la dreta. La diferent consistència dels materials ha fet que els de la part aixecada de la falla, la part esquerra precisament, formada per materials argilosos i tous, hagi estat més erosionada, i que la part dreta, que forma l'extrem oriental del massís de Garraf, amb materials calcaris i esquistosos (llicorella), sigui més estreta i tingui un relleu més abrupte.

Tot aquest sector, amb Pallejà a la dreta i el Papiol a l'esquerra és bastant estret, amb torrents curts i d'interès purament local. El poble de Pallejà és situat a la vora del riu i a la seva esquena hi té una paret calcària de forma tabular on es troben les grans urbanitzacions de les Planes i Fontpineda. La calç és aprofitada aigua avall per la cimitera dels Quatre Camins.

La part del Papiol és considerablement més oberta, i la plana només és accidentada pel turó rodó on hi ha el castell del Papiol i ara també el poble. La resta del territori puja lentament entre els barrancs excavats pels torrents fins el turó de Puig Madrona, on hi ha l'origen de l'actual parròquia de Santa Eulàlia del Papiol. Un accident orogràfic notable és el de les Escletxes del Papiol, on una massa calcària clivellada ha sofert petits desplaçaments pel moviment de la capa argilosa que té a sota i presenta unes escletxes llargues i profundes, algunes de les quals són transitables a peu.

El més important de tots els afluents del Llobregat per la dreta és la riera de Cervelló, aigua amunt dita riera de Vallirana, que neix a prop dels Lledoners, passa pel nucli urbà d'aquests dos municipis i és pas natural cap al coll de la Creu d'Ordal. Té com a afluents per l'esquerra la riera de la Palma o de Rafamans que neix més enllà de Corbera i per la dreta els torrents de Santa Maria, a Cervelló, i de can Campderrós, a Vallirana. El conjunt de totes aquestes valls forma com un apèndix del Baix Llobregat que s'estén cap a ponent. Les valls són estretes, amb els vessants abruptes, cobertes de bosc on la pressió antròpica, en forma de pobles, indústries i urbanitzacions, encara ho permet i amb algunes clapes d'agricultura en torn a les antigues masies.

Seguint per la dreta del Llobregat, malgrat que l'únic afluents d'importància és la riera de Torrelles, que travessa el municipi d'aquest nom (dit antigament Sant Martí de Torrelles), i que els altres són de poca importància: torrents o rieres de can Colomer, can Via, can Soler i del Bori, tot el conjunt té unes característiques semblants. Estès entre les estribacions orientals del massís de Garraf i el riu Llobregat, el paisatge resultant té un aspecte frondós, amb força bosc i les parts més planeres ocupades des d'antic per l'agricultura, però que ara és en retrocés davant la puixança de la urbanització i de la indústria. Correspon als municipis de Sant Vicenç dels Horts, Torrelles, Santa Coloma de Cervelló i Sant Boi. Precisament a l'esperó on es situa l'origen de la vila de Sant Boi hi ha la inflexió del Llobregat que es pot considerar l'inici del seu delta.

A la banda contrària, des de Molins de Rei a Cornellà, les poblacions es van ordenant paral·leles al riu i no massa a prop d'aquest, per por de les riuades, formant un quasi continuum urbà que cobreix la major part dels municipis de Molins de Rei, Sant Feliu de Llobregat, Sant Joan Despí, Cornellà de Llobregat i, a la rera, Sant Just Desvern i Esplugues de Llobregat. Malgrat tot encara és possible reconèixer la morfologia bàsica del territori, format per declivi del terreny entre la serralada de Collserola i el turó d'Olorda d'una banda i el Llobregat de l'altra i drenat pels afluents d'aquest riu.

Dintre d'aquest espai es poden individualitzar alguns indrets remarcables. Pel nord del puig d'Olorda, entre aquest cim i el Puig Madrona, s'escola la riera de Vallvidrera, que desaigua al Llobregat al costat nord de Molins de Rei. Tot el curs alt d'aquesta riera, la zona de Vallvidrera en sentit estricte, pertany al Vallès Occidental i, com explicarem en el seu lloc, l'hem deixat fora del nostre estudi.

A la part sud del puig d'Olorda neix la riera de la Salut que, després de passar pel santuari d'aquest nom, arriba al Llobregat per Sant Feliu de Llobregat.

La riera de Sant Just, dita a la part baixa, també a Sant Feliu, riera d'en Païssa, mereix una atenció especial, la seva part alta és molt rica en aigua i havia estat la principal riquesa del municipi de Sant Junt Desvern, el qual l'ocupa totalment. Eren nombroses les masies que se'n aprofitaven i fins i tot per conduccions subterrànies des de la vall s'abastia d'aigua a Sant Feliu i Esplugues.

Des de la roca de Sant Boi en avall comença el delta del Llobregat, vasta planícia creada per les sorres i llims aportades per les aigües del riu. No té una forma massa triangular, com sòl ser habitual en els deltes, per què s'ha anat formant a redós de la protecció que li oferia la muntanya de Montjuïc contra les corrents marines que ressegueix la costa catalana en direcció NE – SW. Des de l'esmentada muntanya fins al turó de la Cova Fumada, ja en terme de Sitges, s'estén en forma d'arc una costa plana i sorrenca dividida

asimètricament pel curs del Llobregat, la desembocadura del qual, a la farola del Cap de Riu, és molt més a prop de Montjuïc que del turó sitgetà.

Es en aquest lloc, far construït al segle passat a 300 m de la costa i situat ara a la mateixa línia de costa on es percep més clarament com, després de molts segles, el delta ja no creix, guanyant terrenys al mar, si no que està en un procés de regressió accentuada. Tot el delta, com a espai fràgil que és i per la gran pressió antròpica que pateix, és en greu perill de degradació (Tobaruela/Sans, 2003 p 16).

La situació del curs actual del Llobregat, que ara i gairebé sempre (llevat d'avigudes excepcionals) és d'un sol braç ha deixat la part oriental del Delta molt més petita que l'oposada. Antigament era del terme de l'Hospitalet de Llobregat, municipi el nucli urbà del qual es troba en el límit del delta, i només era accidentada per les desembocadures d'algunes rieres, com la riera Blanca i el torrent Gornal. Actualment és quasi totalment ocupada per la Zona Franca de Barcelona i es fa difícil reconèixer la seva estructura.

En canvi, la part occidental és més gran, molt més complexa i conserva encara una part de les seves característiques naturals. De fet tots els canvis de llera que ha sofert el Llobregat en temps històrics han estat sempre a l'oest del seu curs actual. Encara es poden situar alguns d'aquests antics braços, ara morts i en molts llocs desdibuixats, però que conserven noms ben evocadors com *Riu Vell*, *Riu Sec* o *Riu Mort*. A més són nombrosos els estanys litorals, perpendiculars a la costa, que són també en sa gran majoria, restes d'antics braços de riu abandonats. D'est a oest es poden situar els estanys de la Podrida, de Magarola, de la Ricarda, d'Illa, de la Roberta, del Remolar i de la Murtra, malgrat que aquests dos últims poden haver estat formats també per les aigües de les rieres de Sant Climent i de Sant Llorenç en terres del delta.

Morfològicament, el delta és format per una sèrie de cordons successius paral·leles a la línia de costa formats pels al·luvions que el Llobregat ha deixat a la desembocadura i a través dels quals. Mica en mica aquestes faixes s'han

anat consolidant i el delta ha anat avançant mar endins al menys des del segle X fins a la meitat del segle XX. Actualment, a causa de les pressions humanes, es troba en recessió.

Litològicament està format per dues grans unitats sedimentàries sorrenques, la inferior i la superior, separades per una falca d'argiles i llims impermeables que han separat totalment els dos aqüífers, l'inferior i el superior. El descobriment de l'aqüífer inferior i l'obertura de paus artesianes a partir de 1893 va donar un gran canvi a l'agricultura del delta i, posteriorment va permetre la instal·lació de grans indústries (Ferret, 1994, p 63).

2.4.2.2. El poblament i l'evolució dels principals nuclis de població

A mesura que el riu Llobregat s'acosta a la desembocadura s'apropa també a la ciutat de Barcelona i el creixement de la ciutat en l'últim segle ha influenciat profundament tant la densitat com la distribució de la població en tota aquesta àrea. Des de l'Hospitalet al Prat i a Sant Feliu l'apel·latiu "de Llobregat" que mostren moltes poblacions és més que res, un record històric, però refermat per la situació actual, bolcada envers la ciutat de Barcelona, demogràficament i econòmicament.

L'Hospitalet de Llobregat és la segona ciutat de Catalunya, amb 250000 habitants el 1996. Esplugues, Cornellà, Sant Joan Despí, Sant Boi són també grans ciutats. Moltes d'elles han fins i tot exhaurit el sòl agrícola del seu territori, però no sempre ha estat així. Fins al segle XIX, Barcelona era una ciutat molt important però encerclada a les seves muralles i el Pla del Llobregat tenia una dinàmica poblacional pròpia, al marge de la de la ciutat.

Entre les poblacions de la zona, només unes poques, Sant Boi, Cornellà, etc. tenien la consideració de vila, i eren centre comercial i de serveis dels seu entorn, mentre que d'altres, com el Prat, Sant Joan Despí o Castelldefels no passaven de ser simples pobles. Farem a continuació un lleuger repàs a les

poblacions més característiques amb ànim de situar-les en temps i espai en la xarxa de comunicacions de la comarca.

Els pobles i viles de la vora dreta del Llobregat

A la banda dreta del Llobregat hi ha vàries poblacions que, des d'antic, ha estat centre de demarcacions territorials, antigament quadres i ara municipis. Són Sant Andreu de la Barca, Pallejà, Sant Vicenç dels Horts i Sant Boi de Llobregat. Totes elles aixecades sobre una base poblacional romana.

1) La primera població que es troba aigua avall del congost de Martorell és Sant Andreu de la Barca. Fins a la dècada dels seixanta del segle passat era una petita població que no arribava als 1000 habitants, però un creixement desmesurat l'ha convertida actualment en una població dormitori que supera ja els 20000. Malgrat la seva petitesa inicial, el poble, que no vila, té una història força llarga. La parròquia de Sant Andreu era el centre religiós de la quadra del Palau, part de la Baronia del Castellvell de Rosanes. Es documentada al segle XII com Sant Andreu de *Saguatosis* (1109), *Saguatoses* (1137) i *Aquatonsis* (1196), la qual cosa ha fet suposar una etimologia *Aquas Tonsas*, aigües solcades, la qual cosa donaria a entendre l'existència de la barca per a travessar el Llobregat que més tard li donà nom (Gort, 1989, p 96-97). Coromines (1996) creu que el nom no té res a veure amb la barca i que més aviat seria una mala grafia de *Matoses*, nom que li era aplicat posteriorment: *S. Andree de Methosis* (1279), *Manso de Matoses* (1391), etc.

No deixa de ser curiós el fet que, mentre el centre polític i militar de la quadra era situat al lloc del Palau, ja esmentat anteriorment com a important *villa* romana i com emplaçament de la capella de Santa Madrona del Palau, i on hi havia una casa forta coneguda com el Baluard o el Palau Vell (Gort, 1989, p 69), el centre religiós era situat en una altre indret, a més d'un km de distància i sense cap tradició, que sapiguem, d'ocupació antiga. El lloc podria haver estat triat al tractar-se d'un petit turó al costat del riu i proper a la cruïlla de la via que circula per la dreta del Llobregat, ja existent en època romana i actual N-II vella,

amb el camí desaparegut que venint del Vallès per Castellbisbal, passava el Llobregat a gual per sota de l'actual turó del cementiri de Sant Andreu i duia fins a Corbera de Llobregat.

2) El poble de Pallejà era el centre de la quadra més septentrional de la baronia del castell de Cervelló. El lloc, documentat com *Villa Palaiano* ja el 910 i emplaçat sobre una *villa* romana (*GG CC*, vol VIII, p 436), és també situat en una cruïlla entre la carretera N-II vella i un antic camí que, venia del Papiol i creuava el Llobregat a gual, o potser amb un pont (existeixen encara les restes d'una antic pont de data indeterminada). Aquest camí es bifurcava al mateix Pallejà i mentre un ramal anava a Corbera per can Montmany de Sobrerroca, l'altre anava cap a la Palma i Cervelló.

El nucli antic era centrat per una església i un castell (*Catalunya Romànica*, vol XX, p 307). L'església, dedicada a Santa Eulàlia de Mèrida, és documentada el 965 i era parroquial el 1179. Perdé aquesta condició al segle XIV i fou sufragània de Sant Vicenç dels Horts fins el segle XIX, època en que es bastí una església nova en un lloc diferent, però proper a l'anterior. El castell és documentat des del 1179, però l'edifici actual és més modern, de 1590. Es un casal quadrat i fortificat situat al bell mig de la població.

Com en el cas de Sant Andreu de la Barca, i també el de Sant Vicenç dels Horts, la carretera N-II vella va ser treta de dins del casc urbà, amb la qual cosa els nous carrers han crescut en direcció a la carretera i la part més antiga resta un xic arraconada.

3) La vila de Sant Vicenç dels Horts era el centre demogràfic i comercial de la baronia de Cervelló. El lloc també, com en tants casos, és situat sobre una *villa* romana. La primera documentació és del 955 i parla del *terminio de Garrosa* (*GGCC*, vol VIII, p 440). Poc després s'aclareix que una propietat és *in terminio de Castrum Cervilione, in locum que dicunt Garrosa, prope domum s. Vincenti* (974) (*CSC*; doc 106); amb el temps, el topònim Garrosa es perdé i va prevaler el de la parròquia.

Abans de fer-se el pont de Molins de Rei era una important cruïlla de camins. Per una banda la via de la vora dreta del Llobregat que aquí, des de la cruïlla dels Quatre Camins, la ja no és la N-II sinó la BV-2002 fins a Sant Boi de Llobregat, i per una altra el camí antic que anava des de Sant Feliu fins al Penedès passant sota el castell de Cervelló. Aquest camí era de gran importància fins el punt que hi havia una barca, documentada als segles XVI i XVII per a passar el riu. La construcció del pont de Molins va representar un fort cop per a Sant Vicenç ja que el camí de Sant Feliu va ser suplantat per la nova carretera del pont que passava pels Quatre Camins, també en terme de Sant Vicenç, però allunyada de la població.

4) La vila de Sant Boi de Llobregat té un interessant emplaçament estratègic. La part antiga és situada en un petit turó a l'entrada del delta del Llobregat. Quan el delta no existia i també mentre aquest fou una zona d'aiguamolls era la última població de la vora dreta del Llobregat. La connexió entre Sant Boi i Cornellà, i per aquesta via fins a Barcelona, unes vegades amb barca, altres amb un efímer pont i, segurament sempre, a gual, ha estat, i encara és, importantíssima (Barreda/García-Pardo/Serret, 1993, p 125). També ho ha estat en la direcció oposada, per Sant Climent de Llobregat i Begues, cap el Penedès i el Garraf.

També la via que ressegueix la base oriental del delta, per Viladecans, Gavà i Castelldefels, fins a les Costes de Garraf tenia el seu origen a Sant Boi. Aquesta via és important per que les nombroses restes de vaixells trobats a la zona de les Sorres ha fet suposar que aquí es trobava un important lloc d'embarcament de la *Barcino* romana (Solias, 1995). Per això, per la seva situació i per les nombroses troballes que s'hi han fet, segurament Sant Boi en època romana era quelcom més que una simple *villa*. Potser no és tant descabdellat pensar que, en un moment en que el delta gairebé no existia, podria ser el lloc costaner anomenat *Telobis* per Plini i Mela.

La primera documentació específica li atorga el nom d'origen àrab de *Villa Alcalé* (965), derivat d'*al-kala'a*, el castell, una indicació de lloc fortificat i important (*Catalunya Romànica*, vol XX, p 299). Encara el 1012 el topònim es mantenia. Una peça de terra era situada *in comitatum Barch., in terminio de Alcalé, in parrochia s. Baudili*, però, també el mateix any, s'aclaria que una altra propietat era *in comitatum Barch., infra terminos de parrochia s. Baudilii in locum quod ab antiquis est vochatum Alchalei* (CSC, doc 446). El nom passà a *Sti. Baudilii de Alcalé* el 1096 i a Sant Boi de Llobregat posteriorment. La sensació que dóna tot plegat és que ens trobem en un lloc amb una important ocupació antiga, però de la qual conservem pocs vestigis.

Actualment Sant Boi és una ciutat de 60000 habitants estesa per tota la zona plana del terme i amb una barri antic en perill de degradació, on hi ha l'església de Sant Baldiri, refeta al segle XVIII, i batejada pels contemporanis com *la Catedral del Llobregat*. Al cim del turó hi ha l'antic castell convertit ara en hotel i en els seus vessants, densament edificats, en fer obres de restauració o consolidació, es van fent troballes sobre el Sant Boi romà o medieval.

5) Les tres localitats del marge dret del delta, Viladecans, Gavà i Castelldefels, que eren la façana marítima de la Baronia d'Eramprunyà, són totes tres alineades sobre la via que va entre les últimes estribacions del Massís de Garraf i el delta del Llobregat (*Gran Geografia Comarcal de Catalunya*, 1982, vol VIII). Totes tres es van desenvolupar també sobre restes romanes, mentre que altres *villae* de la mateixa via, com Sales (Viladecans) o la Roca (Gavà) no van arribar a fer-ho.

Viladecans era en un principi una dependència de Sant Climent, el *locum nominatum Canis vallis s. Clementis* (1011)²⁶, Castelldefels fou inicialment un petit monestir al qual Ermengarda feu donació d'una vinya *ad domum s. Maria, qui est in kastrum Felix... in terminio de Erapruniano* (967), el qual passà després a Sant Cugat del Vallès.

²⁶ Els tres llocs són plenament documentats en el cartulari de Sant Cugat, especialment en el document nº 436 (1001), que esmenta tots ells: *Baselica s. Maria, Canis* i *Gevanum*.

Gavà, documentat *Gevano* el 967, i situat a l'inici d'un camí cap a l'interior del massís, fou el principal centre de població. Amb tot, fins a ben entrat el segle XX eren poblacions petites, sobretot Castelldefels, que tenia 289 habitants l'any 1900 i que no arribà als mil fins a la Guerra Civil.

6) Els pobles més allunyats del Llobregat cap a l'oest han estat sempre poblacions petites. Cervelló i Vallirana, eren dintre de la baronia de Cervelló (*Catalunya Romànica*, vol XX, p 336). Malgrat el fet d'estar situat el castell en el terme d'aquest nom, els dos nuclis de població no van agafar importància com a tals fins a obrir-se la carretera d'Ordal, amb els ponts de Molins de Rei i del Lledoner, al segle XVIII. Tots dos nuclis van moure el seu emplaçament primitiu per a acostar-se a la carretera. El que tingué una certa individualitat antigament fou Vallirana, documentat *Valle nominata Irana* el 1053 (*CSC*, doc 597).

En canvi, Corbera fou el centre d'una petita baronia, la qual, situada entre les de Cervelló i Castellvell, ocupava una estreta franja des del Llobregat fins poc més al oest del castell que li donava nom. El lloc és documentat el 992 i el castell, situat segurament en el punt més elevat de l'actual Corbera Alta, el 1031, però aquest fou volat el 1714 (*Catalunya Romànica*, vol XX, p 298). L'edifici fortificat actual és el casal dels Barons de Corbera, edifici del segle XVI, dit antigament casa de santa Magdalena²⁷. Malgrat que la parròquia ha estat dedicada a santa Maria des dels inicis documentals (1255), l'advocació a santa Magdalena gaudí de gran devoció en els segles XVI i XVII entre els fidels del Baix Llobregat i, curiosament, entre els mariners de Barcelona i de la costa de Ponent. Madoz (1845-50, p 468)²⁸ encara esmenta que *en la cima de la*

²⁷ El castell de Corbera, ja molt malmès al segle XVII, fou enderrocat després de la Guerra de Successió i els barons traslladaren aquí la seva residència; per això també se'l coneix com castell de Corbera.

²⁸ Les cites a l'obra de Pascual Madoz es refereixen sempre a la recopilació *Cataluña al Diccionario Enciclopédico de Pascual Madoz*, editat per Curial Edicions Catalanes (Barcelona, 1985).

montaña hay un castillo y un santuario dedicado a Santa Magdalena, muy concurrido por los fieles.

7) Sant Climent de Llobregat i Begues són encara dos petits pobles situats al llarg de l'antic camí, ara ja desaparegut, de Sant Boi al Penedès per Olesa de Bonesvalls i les Gunyoles. Les primeres referències de tots dos porten, com Sant Boi, referències àrabigues. La primera documentació de Sant Climent és el topònim àrab *Almafari* (978), lloc que el 1002 s'especifica que correspon a una *turre... in locum que dicunt Almafari*. La primera menció a Begues és encara més antiga, *Biggash*, topònim del 898, esmentat en fonts islàmiques (*Catalunya Romànica*, 1992, vol X, p 297).

A la vora esquerra del Llobregat

1) Per la banda esquerra, les dues primeres poblacions, Llobregat avall, són Castellbisbal i el Papiol, dos petits pobles que dominen la vall des de les altures. El primer és Castellbisbal, població que, malgrat pertànyer al Vallès Occidental, està molt lligada al Llobregat. El poble apareix encimbellat darrera les ruïnes del seu castell situat en un promontori que domina tota la plana del Llobregat des del Congost de Martorell a Roca de Droc. El *Castell Bisbal* era anomenat antigament castell de Benviure, *Castrum Episcopalem olim vocatum de Bene vivere* (1013) (*GGCC*, 1982, vol VI, p 110), i malgrat que hi ha la tradició de que pertanyia a l'antic bisbat d'Egara, tota la documentació existent parla de la pertinença del castell al bisbe de Barcelona i la seva subinfeudació a la baronia del Castellvell de Rosanes. Durant tota l'Edat Mitjana va estat lligat a aquesta demarcació feudal i, a partir de finals del segle XV, al seu successor, el senyoriu dels Requesens, amb centre a Martorell (Pedemonte, 1929).

El lloc era, a més, una important cruïlla de camins. A més del ja esmentat del Llobregat a Terrassa, que és el que ha originat l'actual carrer Major, era creuat pel que seguia per la banda esquerra del riu, del Papiol a Ullastrell i també, travessant el poble per la barriada del Raval, a l'extrem nord, pel camí de Martorell a Sant Cugat, possible reminiscència de la via Augusta. Potser la

forma triangular de la plaça de l'Església tingui a veure amb aquesta complicada cruïlla.

El Papiol és una població situada en un turó proper al Llobregat, encara a redós del seu castell medieval. Aquest castell, documentat tardanament, el 1116, era el centre d'una petita demarcació feudal que dominava la via de Barcelona a Martorell i també el pas del Llobregat cap a Corbera o cap a Pallejà. La parròquia que, com a Pallejà, és dedicada a santa Eulàlia de Mèrida, hi fou traslladada el 1315 des del turó de Puig Madrona, el seu emplaçament originari on ja era documentada el 1035 (*GGCC*, vol VIII, p 428).

2) La vila de Molins de Rei és una població d'importància relativament recent. El seu origen es pot trobar en l'enfiteusi que Alfons I feu al ferrer Bernat Cornell per a fer-hi un molí l'any 1190. Aquest fou l'origen dels Molins Reials de Matoses, que formaven un clos de 28 cases. A les corts de 1359, ja se'n diu *Molindereig* (Rodon, 1908, p 11). Més tard, al segle XV, la construcció del palau Reial, després palau dels Requesens, donà un nou impuls a la població, la qual acabà de configurar-se amb la construcció del pont de Molins de Rei o pont de Carles III, amb el qual traslladà el pas del Llobregat a la sortida de la població. El pas de la carretera N-II ha marcat profundament l'expansió del casc urbà.

3) La ciutat de Sant Feliu de Llobregat és la capital comarcal del Baix Llobregat i també, des de l'any 2004, el centre del nou bisbat del seu nom, que comprèn la part llobregatina i penedesenca de l'antic bisbat de Barcelona. Es travessada també per la carretera N-II vella (ara N-340) i hi conflueixen diversos camins des de les poblacions veïnes: Sant Joan Despí, Sant Just Desvern, etc. Antigament hi arribaven altres vies, ara desaparegudes, com el camí de Vallvidrera per la salut, ara desviat per la carretera de Santa Creu d'Olorda a Molins de Rei i la de la barca que travessava el Llobregat i enllaçava amb Sant Vicenç dels Horts.

Les mencions més antigues del lloc són recollides a la documentació (apart de les de *Miçano et Diçano*, al segle XI, que no han deixat seqüeles) com *in terminio vel in parrochia s. Iohannis, ad locum que dicunt s. Felicis* (CSC, doc 376 (1002), sense que sapiguem massa bé què era ni on era aquesta presumpta capella. Al segle XIII, el senyoriu de Sant Feliu, que comprenia també les parròquies de Sant Joan Despí, Sant Just Desvern i Santa Creu d'Olorda, de domini reial, fou permutat per Jaume I amb els Durfort (1243) i al segle següent fou adquirida per la Pia Almoïna de la Seu de Barcelona. (Jordà, 1988, p 32). L'actual església parroquial, ara catedral, Sant Llorenç de Sant Feliu, és documentada des del 1280. Al segle XIX, la població es convertí en centre del Partit Judicial del seu nom i el 1929 assolí el títol de ciutat. Ara forma un continuum urbà amb Sant Joan Despí i Sant Just Desvern.

4) El casc antic de Cornellà de Llobregat és situat en una petita elevació de l'esquerra del Llobregat, davant per davant de Sant Boi. El lloc és anomenat *Corneliano* el 977 i fou aixecat sobre una antiga *villa* romana. La primitiva església de Santa Maria era situada on ara hi ha l'Ajuntament, on per a sorpresa de tothom l'any 1928 van aparèixer *in situ* dos capitells califals procedents de la primitiva església a la mateixa porta de l'edifici²⁹. Al segle XVIII es bastí una nova església al costat de l'anterior, la qual fou destruïda el 1936 i el 1940 se'n construí una de nova en el mateix emplaçament, però capiculada amb l'anterior. En aquest lloc encara hi ha l'edifici de l'antic castell, anomenat el *Castell Nou* ja el 1204, la qual cosa tant podria significar una refecció de l'anterior com una construcció de nova planta.

Un altre nucli de població es creà en torn a l'hostal, situat al lloc on ara hi ha la plaça del Mercat, amb la presó, el pou comunal i la carnisseria (Gelabert, 1973, p 141). En aquest lloc la carretera procedent de Barcelona encarava el Llobregat per a passar a Sant Boi. L'hostal és documentat des del 1377 i en

²⁹ La primera menció d'aquests capitells, trobats a la mateixa porta de l'ajuntament, és en el programa de la Festa Major de 1929 que es troba a la Cartoteca de Catalunya, amb un article ben documentat i amb fotografies.

èpoques anteriors al segle XIX havia fet la funció de casa de la vila.

5) La ciutat de l'Hospitalet de Llobregat, malgrat ser un municipi independent, forma part integrant de la megalòpolis de Barcelona, la qual també arriba fins a Cornellà i a Esplugues. Tot l'espai edificat amaga el que fou durant molts segles una zona rural als afores de Barcelona, amb alguns nuclis habitats, els corresponents camps, masies i camins. Per a cercar l'origen de la població cal situar-se en el camí de Barcelona a Cornellà i Sant Boi. En aquesta via, el lloc on en època romana hi havia una *villa* és documentat com *Villa Provençana* el 908 i s'hi registra la *Parrochia Sancta Eulalia de Provinciana* el 1045. Aquest seria el primer nucli de població (Esteves, 1996).

Seguint el camí, al segle SXIII hi havia, més a l'oest, l'hospital de la Torre Blanca o hospital de Provençana, dit popularment l'Hospitalet. En torn a l'hospital (i també hostal) s'anà formant un petit nucli de població, el qual, ja al segle XV rebia el nom de la Pobla i tenia uns 60 focs. A la pobla de l'Hospital o de l'Hospitalet s'inaugurà el 1492 una nova església, sota l'advocació de Santa Eulàlia de Mèrida, i el lloc anà assolint la primacia dintre del terme (*GGCC*, vol VIII, p 294). En el mapa de Borsano (1687) ja figura la via enunciada com *de Spitalet a Sans*. Actualment els dos nuclis ja han quedat integrats dintre d'un únic casc urbà i el mateix passa amb el tercer nucli de població, Collblanc, situat més al nord, a l'antic camí ral de Madrid.

6) Sant Joan Despí, Sant Just Desvern i Esplugues de Llobregat eren les poblacions més petites de la zona, amb poc més de mil habitants cada una a principis del segle XX. Sant Joan Despí és situada a la vora del Llobregat, entre Sant Feliu i Cornellà. Era un nucli centrat per l'església de *Sancti Ioannis de Lubrichato* (1068) o *Sancto Ioanne de Pinu* (1220) situada tant a prop del riu que s'han registrat avingudes o l'aigua del riu va entrar a l'església. Sant Just Desvern és el centre de la part alta de la conca de la riera de Sant Just, antigament dita la Vall de Verç, la qual li donà nom: *Sancti Iusti de Vercio* (1068). Esplugues es formà a la dreta del torrent d'aquest nom, zona abrupta i amb algunes coves, que donà nom a l'església de *Sancta Maria de*

Spelunchas, documentada des del 1069. En torn a l'església, i al camí romà que travessava el torrent es formà el petit nucli que després es convertí en municipi.

Els antics pobles a ponent de Barcelona

Per a enllaçar amb la sortida dels camins de la ciutat antiga de Barcelona, creiem necessari apuntar algunes coses, encara que sigui molt esquemàticament, dels primitius nuclis de població que ara formen part de la ciutat de Barcelona però que, en altres temps eren petits nuclis escampats per la plana que s'estenia a l'oest de la gran ciutat, entre el Montjuïc i el puig d'Ossa, l'actual puig de Sant Pere Màrtir. Alguns eren molt petits, com el Port o la Bordeta, però d'altres havien estat municipis independents, com Sants o les Corts.

1) Des de la Serra de Collserola, Sarrià era el primer municipi abans de Barcelona. El lloc és documentat des del 986 i era centrat per una torre, ara desapareguda, i per l'església de *Sancti Vicencii de Serriano* (1018), en torn a la qual església es formà una sagrera, origen del nucli primitiu de població (*Catalunya Romànica*, 1992, vol X, p 60). El lloc és situat a la cruïlla entre el camí de Barcelona a Vallvidrera, l'actual carrer Major de Sarrià i la seva continuació, i el d'Esplugues, pel coll de Finestrelles, fins a Sant Gervasi i el Carmel. Possiblement es tracti de dues vies romanes, perpendicular i paral·lela a la Travessera, respectivament.

2) El lloc de les Corts, antigament les Corts de Sarrià, també un antic municipi ara annexionat a Barcelona, fou primitivament com el seu nom indica, part del de Sarrià. Era un petit nucli, situat a la part nord de la Travessera, la via romana que creuava tot el Pla de Barcelona sense entrar a la ciutat³⁰. Era un petit nucli rural que, al segle XIX en fer-se la gran transformació de Barcelona, va quedar aclaparat per les noves obres de infraestructures, com obertura de la

³⁰ Aquesta via té diferents noms segons el barri que travessa: de Collblanc, de Gràcia, etc. i aquí es diu precisament *Travessera de les Corts*.

Diagonal, i de serveis, com la Casa de Maternitat i el Frenopàtic (*GGCC*, vol VIII, p 225).

3) La barriada (i antic poble) de *Sants* és situada al peu de Montjuïc i era separada de Barcelona pel coll d'Enforcats, lloc que antigament senyalava el límit entre els dos municipis i, a la vegada, la bifurcació de les dues vies que van de Barcelona cap el Llobregat: la de Provençana i la de Collblanc. El nucli antic de Sants, documentat des del 991 (*Villa de Sanctis*) és situat més a prop de la de Collblanc, en torn a l'església de Santa Maria, sufragània de Santa Maria del Pi (*Catalunya Romànica*, vol X, p 44). Tingué un gran creixement industrial i la seva fesomia canvià sensiblement amb l'arribada del ferrocarril i la construcció el 1855 de la gran estació de Sants, porta d'entrada de la ciutat de Barcelona.

4) La Bordeta era una barriada de Sants, amb unes poques cases, que s'havia format a la carretera de Barcelona a l'Hospitalet, a l'esquerra de la riera Blanca, que feia el límit amb el municipi de l'Hospitalet. Al segle XVIII hi començà la primera industrialització de Barcelona i el 1840 hi arribà el canal de la Infanta. Posteriorment hi hagué l'última estació de ferrocarril abans d'arribar a Sants (*GGCC*, vol VIII, p 222).

2.4.3. El tercer sector. L'Alt Penedès

2.4.3.1. La topografia i el paisatge

Utilitzant una definició elemental però abusiva, l'Alt Penedès és la part de la plana penedesenca compresa dins de la província de Barcelona, mentre que el Baix Penedès correspon a la part situada dins de la província de Tarragona. Cal matitzar que això no és del tot cert ja que l'Alt Penedès estricte és realment el territori dels 26 municipis que formen la comarca, però l'expressió és útil per

a caracteritzar físicament el conjunt. La major part del Penedès correspon a la part de la depressió Prelitoral situada a l'oest del congost de Gelida.

La forma global de l'Alt Penedès és semblant a una conca o amfiteatre enfonsat i rodejat de muntanyes. Al nord-oest hi ha la barrera de la serralada Prelitoral, amb la serra de Mediona en un primer front i les d'Orpinell, Puigfred, la Llacuna i Ancosa al darrere, amb altures que ultrapassin els 700 m, com el puig d'Orpinell (737 m) i el turó de Cantacorbs (727 m). El cim més alt és el puig de les Solanes (914 m) al trifini entre el Penedès, l'Anoia i l'Alt Camp.

Al sud-est hi ha la cara interior del Massís de Garraf-Ordal, amb les serres d'Ordal a la part més oriental, amb el puig d'Agulles (653 m) com a altura màxima. Més cap a ponent les altures van baixant: turó de les Mentides (541 m), serra de Riés, serra de les Gunyoles, amb el Pujol (309 m), serra del Cavall, puig de l'Àliga (465 m) i la serra de Bonaire, amb la Talaia (279 m).

Per les altres dues bandes la depressió es prolonga estructuralment malgrat que pel nord-est, ja hem esmentat el congost de Gelida, per on el riu Anoia surt del Penedès. Per la part del sudoest, també es produeix un acostament entre les altures de la serralada Prelitoral d'una banda (el turó dels Pins del Samuntà (452 m) i el turó del Castellot) i les de la serralada Litoral d'una altre (el turó de la Sanabra i la Pòpia (372 m), que marca una breu interrupció de la plana que diferencia l'Alt i el Baix Penedès³¹.

Tot aquest cercle de muntanyes, gairebé tancat, deixa un espai central força pla, que no forma una conca perquè els diferents rius que en fan el drenatge, s'escolen amb més o menys dificultats per entre les muntanyes de la Serralada Litoral, però que en té totes les característiques. Es formada per terrenys recents, del terciari o del quaternari, com correspon al fons de la Depressió Prelitoral, amb terres vermelloses, amb predomini argilós o calcari, i relativament fàcils d'erosionar per una xarxa de torrents que, com en el cas ja

³¹ Tot aquest sector ha estat fermament fortificat, tant en època ibèrica com en la medieval: Jaciments de Castellví de la Marca i de Castellet i la Gornal i els propis Castell Vell i Castellet.

comentat de la conca del Llobregat, s'han encaixat profundament en el terreny. Es la zona que es podria batejar com el "Penedès Fèrtil", ja que els seus camps són densament cultivats, amb un clar predomini de la vinya, principal signe visible de la identitat econòmica del Penedès.

Aquest "Penedès Fèrtil" es troba morfològicament dividit per una dorsal, molt planera i suau (no gens fàcil d'observar sobre el terreny), perpendicular a les unitats de relleu i que va des de la Llacuna a les Gunyoles, passant per Guardiola de Font-rubí i la Granada. Aquesta dorsal divideix el Penedès en dues parts gairebé simètriques, a l'est de la qual resten els afluent del riu Anoia i a l'oest, les rieres que van directament al mar, de les qual les més importants són la riera de Ribes o de Vilafranca i el riu Foix.

Ja s'ha comentat el colze del riu Anoia que entra i surt tot seguit del Penedès. En el seu interior els torrents són curts però abarrancats i la configuració dels terrenys, molt ondulats, és continuació dels de la comarca de l'Anoia. En extensió, correspon al municipi de Sant Llorenç d'Hortons i als nuclis de la Ferreria i Sant Salvador de la Calçada (Gelida) i Espiells (Sant Sadurní). Els afluent de la banda dreta, a l'exterior del colze, molt més importants, són bàsicament el riu de Bitlles i el riu Lavernó.

El riu de Bitlles (o Riudebitlles), neix a la serra de Puigfred i té un curs paral·lel al que porta l'Anoia abans de la confluència. En el seu curs alt es anomenat riera de Mediona, ja que travessa el terme d'aquesta població i, aigua avall, creua els de Sant Quintí de Mediona, Sant Pere de Riudebitlles i Torrelavit, fins a ajuntar-se a l'Anoia al nord de Sant Sadurní.

El riu Lavernó (o riera de Lavern), s'uneix a l'Anoia al sud de Sant Sadurní. No té un curs gaire llarg, doncs es forma al costat de les Cases del Cartró per la convergència de diferents torrents que hi arriben de totes direccions, com els radis d'un ventall. El torrent de Sant Sebastià ve des de Cantallops, al sudoest, i passa per l'antic monestir de sant Sebastià dels Gorgs. La riera de Santa Fe i el torrent dels Brivons, venen de l'oest, la primera neix a prop de Guardiola i és

dita primer torrent de Can Mitjans i riera del Romaní i fins a prendre el seu nom al travessar Santa Fe del Penedès; el segon neix al Montpedrós, a Mediona i rep també els noms de torrent del Salt i torrent de Sabanell. Finalment, venint de més al nord, el torrent de Mas Rovira i el de les Tarumbes drenen la part meridional dels termes de Sant Quintí de Mediona, Sant Pere de Riudebitlles i Torrelavit.

La part de l'Alt Penedès al sudoest de la dorsal no forma una única conca. Des de Vilafranca cap a la par oriental forma part de la capçalera d'un gran ventall drenat pel corrent fluvial conegut com riera de Ribes. Aquesta conca té quasi tota la seva extensió dins del massís de Garraf. Com que la part de la plana n'és només una petita part, la més allunyada del mar, aquí se li atorguen uns altres noms, genèricament, riera de Vilafranca, i, aigua avall, riera de Canyelles. Però els noms de cada curs d'aigua són específics i canvien segons cada tram diferenciat, ja que en un terreny força pla els cursos dels torrents són força sinuosos.³²

2.4.3.2. El poblament i l'evolució dels principals nuclis de població

En una zona planera com és l'Alt Penedès, la situació dels nuclis de població no ve determinada per cap element físic concret, sinó per un equilibri intern, com apunta el model dels llocs centrals de Christaller (1933), entre el potencial de la població, la demanda de recursos i les vies de comunicació. L'Alt Penedès no és prou gran ni tampoc és prou pla com perquè el repartiment de la població s'hagi fet segons el model, però al llarg de la Història tots els nuclis

³² Els cursos d'aigua més importants són la riera de Santa Maria dels Horts, que recull les aigües dels diferents torrents del terme de Sant Cugat Sesgarrigues i s'ajunta a l'est de Vilafranca amb la riera de l'Adoberia, que ve des de la Granada. Junts formen la riera de Santa Digna (ja coneguda també com riera de Vilafranca), la qual recull, al límit de la plana, el fondo de la Seguera, que passa per sota d'Olèrdola, i, en sentit oposat, la riera del Sant Sepulcre o de Font Tallada. A continuació en una sèrie de meandres encaixats, entra dins el terme de Canyelles, on agafa el nom d'aquesta població, i travessa la Serralada Litoral.

de població han vist modificada la seva importància, i molts d'ells han variat fins i tot d'emplaçament, seguint la pauta que marcaven els nous centres de poder i la xarxa de comunicacions.

En contra del que ha passat al pla de Barcelona i al Baix Llobregat, només unes poques de les *villae* i establiments romans del Penedès han tingut una continuïtat d'habitat fins a l'actualitat. Aixó ha passat amb llocs com les Gunyoles, Sant Pere Molanta o can Colomer de Grabuac, els quals encara estatgen un petit poblet, malgrat que cap d'ells ha arribat a ser centre d'un municipi. En canvi, altres llocs d'ocupació romana, han deixat, com a molt, el seu record en una església romànica situada en el que fou el seu emplaçament, com Santa Maria de la Bleda, Sant Joan de Lledó o Sant Esteve de Castellet, i molts d'ells no han deixat cap successió, fins i tot quan, com els casos de la torrota del Moro, a Subirats, o la paret de Santa Tecla, a prop de la Ràpita, s'hi troben restes d'una altura considerable.

És encara més digne de remarcar que també molts dels primers establiments fets després de l'ocupació del Penedès pel Comtat de Barcelona han acabat desapareixent, com els de Vallmoll (975), amb una torre documentada, Benaiges (1084), amb una torre i església dedicada a Sant Hilari, Pinells (975), amb església dedicada a Sant Salvador, o Durbans (1078), amb església igualment de Sant Salvador³³. Altres, simplement han canviat de lloc. El municipi d'Avinyonet, centrat per el seu castell termenat i per l'església romànica de Sant Pere d'Avinyonet, ha desplaçat la capitalitat del municipi al lloc de les Cabòries, sobre la carretera de Barcelona.

El nucli de població de Castellví de la Marca, encara ha sofert canvis més radicals. Centre d'una gran demarcació feudal, el Castellvell i l'antiga parròquia de Sant Miquel, situats dalt del turó dit ara el Castellot, van ser substituïts pel poble de Castellví, situat sota mateix del castell però a la plana. Aquí es feu, una nova església, romànica i gòtica, dedicada a Sant Sadurní, la qual fou

³³ Tots aquests llocs són ben documentats en el cartulari de Sant Cugat i en altres diplomataris medievals.

parroquial fins el 1925, en què es va aixecar la nova, també dedicada a Sant Sadurní, en un altre nucli més cèntric dit els Masets dels Cosins o les Cases Noves de la Riera, que ara reivindica el nom de Castellví de la Marca. El cap del municipi, malgrat tot, és a la Múnia, el nucli més poblat del municipi, amb la seva pròpia parròquia.

Els actuals centres urbans reflecteixen aquests canvis en la seva pròpia història, la qual podem documentar clarament a partir del segle XII, a partir d'uns inicis vacil·lants en els segles X i XI. La moderna estructura del poblament es va crear en aquesta època i en els segles posteriors s'ha anat consolidant fins a arribar a la situació actual, amb dos grans centres urbans, Sant Sadurní i Vilafranca, situat a l'eix de comunicacions (carretera, ferrocarril, autopista i TGV) entre Barcelona i Tarragona, amb altres poblacions més petites a banda i banda. Amb tot, ha una dissimetria evident, ja que, al nord, la vall del riu de Bitlles té la seva pròpia trama urbana.

1) Vilafranca del Penedès és la capital indiscutible de l'Alt Penedès. Es situada en una petita elevació en forma d'esquena d'ase situada al sud dels turons de Sant Jaume i de sant Pau, que forma part de la carena divisòria entre les conques de la riera de Ribes i del riu Foix. El terreny que l'envolta per nord i oest, entre la vila i els turons, rep el nom de la Clota o les Clotes i és drenat per la riera del seu nom, que desguassa al riu Foix i, si ara és un fèrtil terreny agrícola, fins ben entrada l'Edat Mitjana degué ser una zona d'aiguamolls.

Tota la banda oriental de la vila hi ha la riera de l'Adoberia, la qual rep a prop del lloc de Vallmoll la riera de Santa Maria dels Horts per a formar aigua avall la riera de Santa Digna o de Vilafranca. Els topònims anteriors, Adoberia, Vallmoll, Horts, fan suposar també l'existència d'una zona força deprimida, fàcilment irrigable. Potser per aquesta raó, Vilafranca és envoltada de jaciments romans de certa importància, entre els quals s'hi compten varies *villae*: Canyamars, el Casalot de l'Espuny, la Riba, etc. però en el nucli urbà no hi ha restes ibèriques ni romanes significatives.

El primer esment documental del lloc és de la *Turre Dellane* (1034), el qual lloc fou comprat pel compte de Barcelona Ramon Berenguer I a diferents propietaris entre 1065 i 1067. Les afrontacions eren: a l'est, la *via calciata*, al sud, el *rivo de Vitrano*, a l'oest, *ipsa Guixera* i el castell de *Pax* i al nord, el *Chastello Mocio* (*Liber Feudorum Maior*, docs 313, 314 i 315). L'emplaçament de la torre és desconegut, però, per raons topogràfiques, considerem que no hauria de ser massa lluny de la cruïlla entre el carrer de la Parellada i el dels Ferrers.

Després d'alguns intents de situar el centre polític del Penedès en la *Civitas Olèrdulae* sense que cap d'ells en reeixís, el 1191 el rei Alfons el Cast feu entrega de la *villam que dicitur Villafrancha* a Berenguer i Pere de Vilafranca, Dalmau de Canyelles i Vidià de sa Rafeguera, amb les seves pertinences i obligacions, però reservant-se el rei una sèrie de drets (Font i Rius, *Cartas de Población y Franquicia*, 1969 doc 188). Amb aquesta concessió, confirmació d'una d'anterior feta per Ramon Berenguer IV, tenim constància de l'existència d'una vila franca reial en aquest lloc. Durant l'Edat Mitjana apareixerà documentada també com Villa Libera, amb el mateix sentit: es tracta de la creació d'una de les moltes "viles noves" que apareixen en aquest moment com a centres de població amb franqueses per a atraure els artesans i el comerç.

Aquesta fundació reial es convertirà en una de les vies noves més importants de Catalunya. A més de les habituals concessions de mercat i de fira, Fou durament bandejada per les pestes de 1348 i 1352, i també per la guerra civil del segle XV, però el rei Pere, el 1385, vengué a la vila les jurisdiccions dels pobles de la Granada, Santa Fe, Terrassola i Sant Pere de Riudebitlles i el 1394, Pere de Cervelló vengué la de Sant Cugat Sesgarrigues (Margarit, 1987), amb la qual cosa Vilafranca adquirí un fort poder econòmic i polític.

El primitiu nucli de Vilafranca té forma triangular, corresponent els tres angles als portals de Caputxins o de la Granada, de Nostra Senyora o de Barcelona i el Portalet o portal de Ferran, i en el centre del llenç de muralla orientat al SW

s'obria el portal de Sant Pere o de València. Posteriorment a la part de fora d'aquests portals es va crear el corresponent raval.

El nucli urbà era presidit per la magna obra que és l'església de Santa Maria de Vilafranca. Documentada el 1188, fou reconstruïda el 1282 i les obres es van allargar fins el 1484. La façana actual és neogòtica. (*Inventari Arquitectònic de Catalunya*, 1986)

Al costat hi hagué el palau reial, el qual és documentat el 1236, quan Jaume I el donà al seu castlà Fructià de Palau amb l'obligació de donar-hi allotjament al rei i als seus successors. El 1308 l'adquirí el monestir de Santes Creus, el qual tingué fins a la desamortització del 1835 una gran propietat dins de la vila dita la pobla dels Monjos, amb forn propi. El palau actualment és seu del museu de Vilafranca.

La condició de palau reial passà, als segles XVI i XVII, a l'edifici gòtic fet construir el 1308 pel noble Francesc Babau i, lògicament anomenat palau Babau, situat a l'altra cantó de la plaça, al costat de l'església de Santa Maria. Ara se'l coneix com palau Baltà o palau del Fraret. Altres nobles també hi edificaren el seu palau, com el del baró de Rocafort, gòtic, o el del marquès d'Alfarràs, més tardà, o el palau de Bernat Pellicer, edifici gòtic comprat el 1559 per a instal·lar-hi la casa de la Vila.

Menció apart mereix el palau de l'orde dels Hospitalers, conegut també com la Comanda de Sant Joan, que s'edificà a la vila com a conseqüència del trasllat a Vilafranca de la capitalitat de la comanda hospitalària de les Cabanyes el 1306. El palau era edificat a l'actual plaça de Sant Joan situada al costat de la plaça de la Vila, i fou enderrocat i el seu solar convertit en una plaça el 1845, com a conseqüència de la desamortització. L'única resta que ha perdurat és l'església de Sant Joan, de transició entre el romànic i el gòtic, situada actualment en un angle de la plaça.

La importància que ha anat prenent Vilafranca com a centre econòmic del Penedès és evidenciat per la creació d'una xarxa de vies de comunicació, de caràcter radial i centrada en la vila, extraordinàriament densa. Es, amb molt, la més important de tot el territori analitzat, la qual se sobreposa a l'anterior trama viària, de forma ortogonal, com correspon al seu antic origen romà.

2) La vila de Sant Sadurní d'Anoia és la segona localitat més poblada de l'Alt Penedès. Es coneguda arreu per les seves caves i la seva producció de vins escumosos, en un principi denominats xampany i ara, per qüestions de comercialització, cava. Té un excel·lent emplaçament al costat del colze que fa l'Anoia en entrar i sortir del Penedès i a l'entreforc entre aquest riu i el seu afluent el Lavernó. Això li dona accés a la vall d'aquests dos rius, com també a la de l'altra afluent de l'Anoia, el riu de Bitlles o riera de Mediona i també, per terrenys ja més alts i escarpats, cap a les zones de Piera i Masquefa d'una banda i d'Ordal i Garraf per l'altra.

Les primeres notícies del lloc ens parlen d'una deixa testamentària de Guisla de Besora, senyora del castell de Subirats pel matrimoni amb Mir Geribert, a l'*església de Sant Sadurní de Subirats* (transcrit per Llorac, 1989) una més de la desena llarga d'esglésies que hi havia en el terme del castell. Precisament en aquest lloc hi havia l'encreuament entre l'antiga ruta romana de Barcelona a Tarragona i el camí que enllaçava els castell de Subirats i Lavit. Al seu redós es va anar agrupant una població cada vegada més nombrosa, que ja arribava als 91 focs l'any 1493, quan Ferran el Catòlic va incorporar la vila a la jurisdicció reial. Amb tot, fins el segle XVIII, restava unit a les parròquies de Subirats, Sant Pau d'Ordal i Lavern, amb les quals escollien conjuntament cinc regidors i mentre cada una de les tres parròquies anteriors triava un regidor, Sant Sadurní en triava dos (*Registro de Villas y Lugares*, 1718). La separació completa de la baronia de Subirats no s'aconseguí fins el 1764, any en el que prengué possessió el primer batlle (*GGCC*, vol 5, 1982).

A partir de l'església de Sant Sadurní³⁴, de la qual ve prendre el nom, i cognomenada ja *d'Anoia*, la vila es va emmurallar i va créixer cap a l'oest, al llarg del carrer de Cavallers, al final del hi hagué el primer portal, substituït més tard per un altre dit portal del Capdavall de la Vila, del qual encara en resta la torre de la Font del Mingo, ara inclosa entre les cases.

Passat el mal tràngol de la guerra del Francès i de les vicissituds de les guerres Carlines, Sant Sadurní s'anà decantant cap a la viticultura, sobretot des de que, a partir de 1872 Manuel Raventós i Domènech introduí la tècnica de la elaboració del vi escumós a la masia de can Codorniu, propietat de la família. La primera anyada fou posada al mercat el 1879. Aquesta sortida permeté suportar millor el flagell de la filoxera i, a la llarga, Sant Sadurní s'ha convertit, més que en un centre vinícola, en la capital espanyola del cava. Gràcies a aquesta circumstància, el paisatge circumdant s'ha mantingut en gran part en l'estadi agrícola i poc afectat per la construcció de polígons industrials³⁵.

3) Els nuclis de la vall del riu de Bitlles. La resta de nuclis urbans de l'Alt Penedès tenen molta menys població que els dos anteriors, no obstant, pensem que els pobles i les viles alineats a la vora del riu de Bitlles mereixen una menció a part.

3a) Torrelavit³⁶ és el nom actual que correspon a dues localitats, Lavit i Terrassola, nascudes a l'Alta Edat Mitjana, i situades juntes dalt d'un mateix turó entre el riu de Bitlles i la plana penedesenca, però de jurisdiccions diferents, per no dir enfrontades. El castell de Lavit (esmentat *Castrum de ipsa*

³⁴ L'esment "*que no fou parròquia des del 1762*" pot ser un error.

³⁵ En el moment d'acabar de redactar aquest estudi s'ha fet la presentació del Pla Director Supramunicipal de Sostenibilitat (octubre de 2005) encarregat per la Mancomunitat de Municipis de l'Alt Penedès, ens que agrupa nou municipis de l'entorn de Sant Sadurní. Es un treball multidisciplinar d'investigació que pretén donar eines als ajuntaments per a aconseguir un desenvolupament respectuós amb el medi ambient.

³⁶ Com que els dos municipis primitius tenen un origen molt diferent i la unió entre ells no s'ha efectuat fins al segle XIX, a efectes del treball els hem comptat com a dos municipis diferenciats.

Vite des del 954) amb la seva església de Santa Maria, era el centre d'una petita demarcació feudal que englobava també el municipi del Pla del Penedès. En canvi, el castell de Terrassola (*Terraciola*, 990) amb l'església de Sant Marçal, era la fortalesa que centrava la quadra més oriental de l'extens terme del Castell de Mediona, terme del qual es separà aviat per a formar demarcació a part. El 1632, la jurisdicció civil, a l'igual que la del veí Sant Pere de Riudebitlles, era de l'abat de Montserrat.

Els dos castells han desaparegut, però les dues esglésies parroquials es troben a poca distància l'una de l'altra. La convivència obligada dels habitants dels dos llocs en el mateix indret va fer que els dos municipis acordessin una fusió, finalment realitzada el 1918, amb un nou nom, Torrelavit, segurament derivat dels dos símbols, una torre i u raïm, que tenien els escuts municipals anteriors. Pel camí, es va separar la part meridional del terme de Lavit, primitivament anomenat el Pla de Lavit, després el Pla de Santa Maria i, al convertir-se en municipi, el Pla del Penedès.

3b) A Sant Pere de Riudebitlles hi es documentat el 1011 un priorat benedictí, donació del comte Guifré a l'abadia de San Martino dell'Isola Gallinaria, a Itàlia, el qual va passar el 1428, per renúncia del seu prior, a dependre de l'abadia de Montserrat fins el final dels dominis senyorials. L'església del monestir, d'origen romànic però reedificada entre 1778 i 1780, passà a ser l'església parroquial del lloc. Té una magnífica façana romànica. També és remarcable el palau dels marquesos de Llió, edifici gòtic dels segles XIV i XV propietat de la família Mora dedicada a la producció de paper i a la qual es concedí aquest títol nobiliari.

Relacionat amb la instal·lació de molins paperers a les vores del riu de Bitlles, a ponent del nucli hi ha un aqüeducte dit el pont Nou, amb la data de construcció de 1721, però que hi qui creu que existent amb anterioritat, potser des del segle XIV o XV. Sant Pere era també un centre de comunicacions, on s'ajuntaven la ruta que seguia paral·lela al riu amb el camí antic procedent de Vilafranca per Santa Fe, el qual seguia d'una banda per Agulladolç cap a Igualada i per l'altra, per Canaletes cap a Piera i Montserrat.

3c) Sant Quintí de Mediona, originàriament també era part del terme del castell de Mediona, com Terrassola i Sant Pere de Riudebitlles, i també, com Sant Pere, és una fundació religiosa. Documentada el 962, l'església de Sant Quintí consta el 1097 com un petit priorat depenent de Ripoll, amb molt pocs monjos. El monestir entrà aviat en decadència i el 1586 quedà extingit i l'església de Sant Quintí, que era l'església del monestir, passà a la condició de secular. Malgrat tot, no fou considerada parròquia fins a 1857.

El 1714, el poble fou assetjat per les tropes borbòniques i, com a represàlia per uns fets succeïts a Sant Martí Sarroca, fou saquejat i destruït. El casal fortificat conegut com a castell de Sant Quintí, al costat del cementiri, fou construït el 1838, com a baluard contra els revoltats, durant la primera guerra Carlina. L'emplaçament del nucli de població és força estratègic, les dues carreteres que en surten, la que va riu de Bitlles avall i la que mena cap a Vilafranca travessen el terreny força pla del "Penedès Fèrtil", en canvi, cap a Igualada, al Nord i cap a Mediona, a l'oest entren plenament en terrenys muntanyós.

4) Els altres nuclis de població. Els demés nuclis de població de l'Alt Penedès són tots de poca importància numèrica. Molts d'ells són cap de municipis petits, sobretot entre Sant Sadurn i Vilafranca: Puigdàlber, la Granada, Santa Fe, les Cabanyes i Pacs. Fins i tot, Puigdàlber ostenta el rècord de ser el municipi més petit de Catalunya.

En canvi, els municipis grans tenen tots en comú el haver-se format al voltant d'un castell termenat, però generalment aquests castells són situats en un esperó muntanyós amb un bon domini visual però de difícil accés. Amb el temps ha estat més important la dificulta d'accés que la defensa que oferien i tots ells han acabat perdent la capitalitat dels nous municipis en què s'ha dividit el territori en favor de poblets situats en zones més fèrtils i, sobretot, més ben comunicades. El castell de Font-rubí ha estat substituït pel poble de Guardiola, el de Foix per Torrelles i el de Mediona per l'antic lloc de Sant Joan de Conilles, encara més excèntric respecte al Penedès però situat en una zona més fèrtil

per on passa la carrerada de Pontons. Ja hem esmentat anteriorment el desplaçament del centre del municipi d'Avinyonet des l'entorn del castell a les Cabòries i del de Castellví de la Marca fins a la Múnia. Sense que hi hagi cap castelldins del terme, al municipi de Santa Margarida i els Monjos s'ha produït el mateix desplaçament des del poblet i parròquia de Santa Margarida, al vessant de la serralada Litoral, cap el lloc dels Monjos, situat al centre de la plana.

També el castell d'Olèrdola, malgrat la consideració medieval de *Civitas Olerdula*, ha acabat perdent la capitalitat del seu territori, aquesta vegada en favor assentament modern. Al poble actual de Sant Miquel d'Olèrdola, ara cap del municipi i centre parroquial, nasqué al segle XIX al lloc de la Plana Rodona, en torn a l'hostal de l'Arençada, situat a la carretera entre Vilafranca i Vilanova, i a la nova església de Sant Miquel.

Tot aquest procés no ha estat resultat dels canvis esdevinguts en els últims segles, sinó que ha estat un procés gradual de canvi que només s'ha manifestat de forma evident quan ha afectat a elements bàsics de l'administració civil o religiosa (municipis i parròquies), però que en conjunt ha estat molt més profund. El creixement desigual d'uns i altres nuclis de població n'és una bona prova.

2.4.4. El quart sector. El massís de Garraf i la façana marítima

2.4.4.1. La topografia i el paisatge

El massís de Garraf és només una part d'aquest territori, el qual comprèn també la zona d'Ordal i les muntanyes dels voltants d'Olèrdola. La comarca de Garraf abasta un territori més gran que el massís, però al ser format per una suma de municipis, deixa de banda algunes zones topogràficament afins i en comprèn d'altres de força diferenciades. Quan, en el curs del treball, ens

referim a la zona de Garraf volem indicar la zona montuosa vagament triangular situada entre el riu Llobregat, la plana del Penedès i el Mediterrani, comprenent-hi també la petita plana litoral que hi ha en alguns sectors.

Tota la façana que dona al nord-est és encarada al riu Llobregat i, morfològicament aniria des de la serra de la Correiola, al costat del congost de Martorell, fins al turó de Sant Ramon, entre Sant Boi i Viladecans, però els torrents afluents del Llobregat, com la riera de Cervelló o la de Torrelles, han obert en ocasions valls força amples que aboquen cap el Llobregat. Així, quan és necessari fixar la frontera se'n sol fer de més i de menys. Els municipis de Corbera, Cervelló, Vallirana, Torrelles, Sant Climent i Begues, malgrat que immersos dins de les serralades del Garraf, es consideren del Baix Llobregat, i el mateix passa amb el rera país de Gavà i Castelldefels. En canvi, l'extrem occidental del delta, el nucli de les Botigues de Sitges, forma part del Garraf. Nosaltres, quan sigui molt precís, posarem uns límits determinats, segons el fenomen geogràfic que ens calgui explicar.

La façana marítima té tres sectors ben diferenciats i aproximadament de la mateixa llargària. El primer és la part que dona al delta del Llobregat, des del ja esmentat turó de Sant Ramon (310 m), fins al de la Cova Fumada, a ran de mar, i passant per la serra de Miramar, a Viladecans, la serra de les Ferreres, a Gavà i el turó d'en Vinader (186 m), a Castelldefels.

El segon tram és el de les costes de Garraf, més que conegut pels automobilistes, que comprèn des del turó de la Cova Fumada fins a la platja de l'Aiguadolç i tot ell íntegrament comprès dins del terme de Sitges. Aquest és l'únic lloc on la zona muntanyosa dona directament al mar, la qual cosa origina una costa abrupta i escarpada, de vegades amb algunes petites cales, com les de Vallbona, Garraf i Vallcarca.

El tercer sector és el comprès entre Sitges i la punta de Sant Pere, més enllà de Vilanova i la Geltrú, on hi ha la desembocadura del riu Foix. En aquest lloc s'estén una petita plana litoral creada per l'erosió i les aportacions de les rieres

que hi desguassen com l'esmentat riu i la riera de Ribes. Les altures, com el Sumidor, el Montgròs i la Talaia ja queden a cosa d'un quilòmetre de la costa, que és baixa i arenosa amb abundància de platges llargues i amb només alguns petits turons.

La part occidental, que fa límit amb l'Alt Penedès ha estat ja descrita. Només cal recordar que, com en el Baix Llobregat, aquí les formes de relleu pròpies del Garraf van més enllà dels límits oficials de la comarca. Els castells de Gelida i Subirats, i també els d'Olèrdola i Castellet, malgrat que encarats cap a la plana del Penedès, tenen un rerapaís abrupte sense solució de continuïtat amb el Garraf.

L'interior del massís és un laberint. Una successió de turons i petites serralades, resultats d'antigues falles, entre les quals les corrents fluvials s'han encaixat profundament. La base és formada per materials calcaris, margosos o argilosos estratificats horitzontalment i fortament fragmentats i erosionats. En alguns llocs, quan les calcàries, compactes i dures ocupen una gra superfície, es presenten fenòmens dolomítics, com les boniques dolines del Camp Gras. Els materials quaternaris, generalment argilosos, només es troben al fons de les valls i en les zones deprimides i el seu color rogenc contrasta violentament amb la blancor de les calcàries.

Les altures més importants són, en el sector més oriental, la Morella (592 m), al terme de Begues, el puig Bernat (616 m), entre Vallirana i Oleseta i el puig d'Agulles (653 m) trifini entre Gelida, Corbera i Subirats. Ja a l'interior del Garraf, el cim més important és el puig de la Mola (532 m), quadrifini entre els termes d'Oleseta, Begues, Olivella i Avinyonet, i, al sector occidental, les altures van baixant, amb les xifres més altes a la banda del Penedès: el turó de les Mentides (541 m), la penya del Papiol (383 m), el puig de l'Aliga (464 m) i la Talaia (279 m). A la part marítima, la Creueta dels Aragalls (465 m), el puig de Mata Rodona (404 m), el puig dels Sumidors (284 m) i el Montgrós (358 m) són els pics més alts.

Els torrents i rieres, generalment secs si no és en època de molta pluja, dibuixen incomptables corbes i contracorbes amb meandres encaixats de forma molt pronunciada, en alguns casos en forma de ferradura. Els petits torrents, la majoria de parets molt rostes, s'acostumen a anomenar aquí fondos. De la part oriental ja se n'ha tractat en descriure els afluents que desaigüen al Llobregat. A la part del delta hi ha algunes corrents importants, com la riera de Sant Climent que baixa d'aquest poble per Viladecans i es perd en el delta, o com la riera de la Sentiu, que forma una bonica vall interior entre Gavà i Castelldefels. Les costes de Garraf donen sortida a diferents torrents més interessants pel paisatge que han originat que no pas pel seu cabal o el seu recorregut.

El veritable curs fluvial que recull la major part de les aigües corrents del Garraf és la riera de Ribes, la qual desguassa al Mediterrani a l'oest del terme de Sitges. La riera rep el seu nom en passar per Sant Pere de Ribes, però la seva conca, amb altres noms, és extraordinàriament àmplia. Ja hem esmentat abans que la riera de Vilafranca, a la plana de l'Alt Penedès, és un dels seus tributaris; però no és pas el principal curs d'aigua que dona origen a la riera. Ja s'ha comentat anteriorment que alguns cursos fluvials, com en el cas de la riera de Magarola o el riu Lavernó, són resultat de l'agrupament de diferents torrents i rieres, sense que se'n pugui citar un de preferent. Aquest cas es repeteix amb la riera de Ribes.

A l'entrada del poble de Sant Pere de Ribes es produeix la conjunció de les dues principals corrents fluvials: a l'oest la riera de Canyelles, que més amunt era dita la riera de Vilafranca, i a l'est la riera de Begues, que neix a prop del castell d'Eramprunyà i drena els termes d'Olesa de Bonesvalls i Begues. Aquesta riera té altres afluents importants, per la dreta la riera d'Oleseta i la riera dels Pollegons i per l'esquerra la riera del Carxol i el fondo de la Vallgrassa.

Encara, aigua avall de Sant Pere de Ribes, es produeix la unió amb la riera de Jafre, important artèria que drena la part oriental d'aquest terme i la part

meridional del d'Olivella, on hi ha el poble (fins fa poc deshabitat) que li dóna nom.

El riu de Foix, ja al límit del territori estudiat, és l'última de les corrents d'aigua del Penedès que hem tingut en compte. Al contrari de les altres corrents penedesenques, té un traçat rectilini, en direcció nord – sud, força definit. Neix al terme de la Llacuna, a l'Anoia, i entra al Penedès estRICTE pel congost de Penyes Roges. Passa per una estreta i llarga fondalada, anomenada les Gorges del Foix, per la part oriental del turó on hi ha les restes del castell de Foix i, ja a la plana, circula pels termes de Torrelles de Foix i Sant Martí Sarroca. Fa el límit oest del terme de Vilafranca i travessa les darreres elevacions de la Serralada Litoral pel congost de Rocacrespa, on a principis del segle XX es va fer el pantà de Foix, i arriba al mar entre els termes de Cubelles i Cunit. Abans ha rebut les aigües, quan en duen, de les rieres de Vilobí (per l'esquerra) i de Pontons i de Marmellar (per la dreta).

2.4.4.2. El poblament i l'evolució dels principals nuclis de població

El massís del Garraf és una zona poc poblada. Els nuclis de població s'arreglaren al llarg de la costa on les condicions del relleu ho permeten, en petites cales a la part oriental, Vallbona, Garraf, Vallcarca, Aiguadolç, i al llarg de l'esplanada litoral a la part oriental. En aquesta zona, de millors condicions agrícoles, és on es troben les grans aglomeracions urbanes, Sitges, Vilanova i la Geltrú i, confonent-se ja amb el poblament del Baix Penedès, Cubelles.

A l'interior, on les valls s'obren formant una petita conca han nascut petits nuclis de desenvolupament desigual. Canyelles i Sant Pere de Ribes a la riera de Ribes i Begues i Olesa de Bonesvalls a la de Begues. Més aïllats encara, a la riera de Jafre, hi ha Olivella, cap de municipi, i, sense que hagin quallat com a pobles, Jafre i, ja en terme de Sitges, Sant Vicenç de Pedrabona o de Campdàsens.

1) La primitiva vila de Sitges, situada privilegiadament dalt de l'últim turó entre les Costes de Garraf i la desembocadura de la riera de Ribes, té una història molt antiga, en gran part desconeguda. És molt possible que a dalt del turó, a la vila vella, ja hi hagués un establiment ibèric, ocupat, sense solució de continuïtat, en època romana, però la ininterrompuda ocupació del lloc fins el moment actual en dificulta el seu coneixement. En tot cas la situació tradicional de l'*oppidum* de *Subur* en aquest turó és només una atribució romàntica.

La primera atribució certa és l'esment a partir de l'any 991 de *Cegias* o *Cigias*, castell i quadra depenent del castell de Ribes i, potser originàriament, del d'Olèrdola. El castell, el 1041, a l'igual que el de Ribes, era del bisbe de Barcelona, Guislabert, el qual cedí aquest al seu nebot Mir Geribert i es resevà el de Sitges. Posteriorment es formà una dinastia de sotscastlans entre els quals el més conegut és Bernat de Fonollar. A la mort de la seva vídua, el castell i el terme van passar a la Pia Almoïna del Bisbat de Barcelona, que el tingué fins a l'any 1804, en què, contra un pagament, passà a la Corona.

La població abocada al mar, participà activament, tan en les accions de guerra com en el comerç per la Mediterrània, i, a partir del segle XVII, en el transport de vins i aiguardents a Sudamèrica. La seva condició marinera fou essencial per el seu desenvolupament urbanístic. Fins al segle XVIII era closa per un recinte murat i, als segles XVIII i XIX, malgrat els estralls de la Guerra del Francès, s'eixamplà cap a la platja de Sant Sebastià i cap a la platja de la Ribera a banda i banda del promontori de la Vila Vella o el Baluard. Sota de les actuals escales de l'església de Sant Bartomeu i Santa Tecla hi havia lloc per a un petit port, lloc ara colmatat i dit platja de la Fragata.

A finals del segle XIX i principis del XX, Sitges agafà un nou impuls amb la presència d'un primer turisme d'èlit, amb Santiago Rusiñol i Miquel Utrillo, que van crear l'espai d'art anomenat el Cau Ferrat, amb la rèplica posterior de Charles Deering amb el Maricel. Això tregué Sitges del seu aïllament i el lloc en expansió on es construïren moltes torres d'estiueig en direcció a l'antiga capella de Santa Maria del Vinyet. En els anys vint, es construï l'autòdrom de

Terramar, de dos km d'anella, en terme de Sant Pere de Ribes, complementat a un parc i un camp de golf a Sitges. El 1930 l'autòdrom va deixar d'usar-se (*Inventari Arquitectònic*, 1991)

2) Vilanova i la Geltrú és un dels pocs casos de població d'origen doble que han aconseguit una completa integració. Els nuclis primitius eren el castell de la Geltrú, subsidiari del Castell de Ribes i la Vila Nova de Cubelles, fundada dins del terme d'aquesta població. Eren situats a banda i banda del torrent de la Pastera (sobre el que s'edificà més tard el carrer de la Unió per a commemorar el fet) al lloc de pas del camí que seguia el litoral des de Sitges, a la sortida de les costes de Garraf, fins a Tarragona.

Les primeres notícies sobre el lloc de la Geltrú són una referència a la *Villa Episcopale* de l'any 999, situada a l'extrem occidental del castell de Ribes³⁷. Sobre ella s'edificà el castell de la Geltrú, actualment encara dempeus, situat en un petit turó a l'esquerra del torrent, el qual és documentat des del 1080, amb el nom de *Guisaltrud*, *Guialtrun*, etc. probablement un antropònim femení d'origen germànic, i al voltant del qual es formà un petit poble, amb l'església parroquial de Santa Maria, documentada el 1143.

A l'altra banda del torrent en virtut de la carta de població atorgada per Jaume I als pobladors de *Ville Nove in termino de Cubellis iuxta Guialtrudem* (1274) s'hi eixecà la població d'aquest nom, amb l'església corresponent dedicada a Sant Antoni, la qual es segregà el 1363 de la de santa Maria de Cubelles i es convertí en parròquia independent. Els dos recintes medievals eren tots dos emmurallats, i la unió entre ells es va produir inicialment més per la via dels fets que no per decisió oficial, i es consolidà per la importància que, des del segle XIV, anà prenent el tercer nucli de població el *Barri de Mar*, format al llarg de la platja. Aquí s'establí un important grup de cases de pescadors i mariners que prengué gran importància en els moments de l'exportació de vi i aiguardent a

³⁷ Cal recordar que el domini eminent del castell de Ribes era del bisbe de Barcelona.

Amèrica i que, el 1859, aconseguí la seva pròpia parròquia, dedicada a Santa Maria del Mar.

El 1418, tant Vilanova i Cubelles com la Geltrú obtingueren el privilegi de ser considerats carrers de Barcelona. El 1576 la universitat del lloc comprà tots els drets del castell de la Geltrú i el 1610 Cubelles i Vilanova se separaren definitivament com a municipis. Al segle XIX Vilanova i la Geltrú formà municipi juntament amb Sant Joan d'Enveja i Adarró, antigues quadres de Cubelles. (GGCC, vol V, p 244)

3) La vila de Cubelles és el nucli de població més occidental de la costa del Garraf. Es situat en un turonet a l'esquerra del riu Foix, a prop del lloc on aquest era travessat per l'antic camí costaner de Sitges a Tarragona. En aquest lloc hi havia situat el castell de Cubelles, documentat des del 977 i relacionat d'alguna manera amb el castell interior d'Olèrdola com a centre de la regió anomenada *Marítima* (997), topònim segurament referit a la plana litoral situada a l'oest de les costes de Garraf.

El terme del castell fou incorporat a la corona el 1251 i va veure com se'n separaven la Vilanova de Cubelles a l'est i la quadra de Cunit a l'oest. La part restant, amb les petites quadres interiors de Rocacrespa i Gallifa, va quedar centrada pel nucli de Cubelles, que tenia 80 cases el 1718. La parròquia, sota l'advocació de santa Maria, és un edifici barroc de finals del segle XVII, construïda sobre una d'anterior. A més també té una petita capella, de la mateixa època dedicada a sant Antoni de Pàdua.

4) La vila de Sant Pere de Ribes és la de major població de l'interior del Garraf. Es situada en un lloc de pas entre la plana del Penedès i la costa, seguint la vall de la riera dita també de Ribes en honor seu. També hi conflueixen una sèrie de camins antics que, procedents de l'interior del massís de Garraf s'uneixen aquí per a continuar, per Vilanoveta i les Roquetes, fins a Vilanova i la Geltrú. Un d'aquests camins, ara desaparegut, venia del delta del Llobregat per la vall de la Sentiu (Gavà), la Vallgrassa i Jafre; l'altre, procedent

del camí de Sant Boi al Penedès, començava a Oleseta i passava per can Grau del Cabrafic i el mas Berenguera i també portava a Olivella. La cruïlla principal de tots aquests camins era coneguda com les portes de Ribes.

El nucli inicial del lloc era el castell de Ribes, esmentat l'any 990 com *castrum nuncupatum Bello Loco qui vocantur Ribes* en les franqueses atorgades pel bisbe Vives als seus habitants (*CSC*, any 990). Al costat hi tenia l'església de Sant Pere que, juntament amb el castell, donà nom al lloc. En tot cas, la població actual s'ha desplaçat a l'altra banda de la riera, i el lloc del castell, que el 1333 era ja anomenat *Castell Vell de Ribes*, i de l'església primitiva és conegut com Sotarribes.

El nou emplaçament de la vila es feu a l'entorn del Castell Nou de Ribes, construït al segle XIV, i és el resultat de la unió de diferents nuclis, el Palou, el Racó, les Planes i la Barceloneta, que es van anar integrant a partir de la gran expansió iniciada al segle XVIII.

5) Els altres nuclis interiors, Begues, del Baix Llobregat, i Olesa de Bonesvalls, del Garraf, són el cap de dos petits municipis situats al camí tradicional de Sant Boi al Penedès pel centre del massís del Garraf.

Begues, originàriament era la quadra més occidental del terme del castell d'Eramprunyà i la població se centrava sobretot en torn a l'església parroquial de Sant Cristòfol de Begues, documentat el 980. Posteriorment hi hagué un canvi en el poblament i l'església primitiva restà aïllada el la barriada coneguda ara com la Rectoria de Begues. En el nom centre, situat en una zona més plana, aigua avall de la riera, es construí una nova església, també dedicada a Sant Cristòfol, però la parròquia és encara la primitiva.

Olesa de Bonesvalls, col·loquialment coneguda com Oleseta, és situada a la mateixa vall de la riera de Begues, a la confluència amb la riera d'Oleseta. Es documentada per primera vegada en una donació a Sant Cugat del 955... "*in alio loco dono ibidem terra in loco que dicunt Osevesa, que afrontat: de oriente*

et de meridie in terra de Taleisa, femina, vel filiis suis, et de occiduo in ipsa villa antica, et de circi in terra de Taleisa, femina, vel filiis suis..." (CSC, doc 42). L'església parroquial de Sant Joan és documentada a partir del 1143.

Aquesta unió fluvial fa que el lloc sigui una bona cruïlla de camins, com ho demostra la construcció, un xic més avall del poble de l'hospital d'Oleseta (1262), dit també hospital de Cervelló, pel nom de Guillem II, senyor de Cervelló, que menà construir-lo. D'aquí surten diferents camins que porten tant cap a la costa des de la vall de la riera de Cervelló com cap el Penedès des de Sant Boi.

El poble d'Olivella, ara molt aïllat dintre del massís de Garraf, pròpiament dit, com s'ha fet referència anteriorment, és també situat en una antiga cruïlla de camins. El primitiu castell que donà origen a la població era situat en un turó al nord del terme, lluny d'aquesta ruta, però el 1164 es concedí carta de població per a edificar cases i una fortalesa, el castell nou d'Olivella, en el lloc on ara és el poble.

Encara, dintre del terme d'Olivella, hi ha el petit poble de Jafre de Garraf. El *locum de Jafar*, és documentat el 1143, i l'església de Santa Maria *de Jafer*, el 1332, però el poble, situat al camí d'Oleseta a la costa del Garraf, mai arribà a consolidar-se. En el fogatge de 1359 només tenia un foc i el 1413, l'església era abandonada i el 1508, reoberta al culte, era sufragània de la d'Olivella (Virella, 1986 p 36). Segons l'*Inventari Arquitectònic* del Garraf, l'any 1991 era altra vegada abandonat.

2.5. Bibliografia del capítol 2:

AMAT, Rafael d' (Baró de Maldà) (1769 - 1799) *Calaix de sastre*. 4 volums. Ed Curial. Barcelona. 1988.

BARREDA I CASANOVA, Mª Lledó; GARCÍA I PARDO, Jordi; SERRET I BARNÚS, Carles (1993) *Història de Sant Boi*. Ajuntament de Sant Boi de Llobregat.

PLADEVALL I FORT, Antoni, director (1984-98) *Catalunya Romànica*. 27 volums. Ed Enciclopedia Catalana. Barcelona.

COROMINES, Joan (1994-97) *Onomastikon Cataloniae*. Volum II a VII. Curial, Edicions Catalanes. Barcelona.

ESTEVES, Albert (1996) *L'Hospitalet de Llobregat, Guia del Patrimoni Històric i Artístic*. Ed Centre d' Estudis i Divulgació del Patrimoni (CEDIP). Cervelló.

FERRET I PUJOL, Josep (1994) "El descobriment de les aigües artesianes del Delta del Llobregat i la perforació dels primers pous artesianes (1893 - 1895)", a Materials del Baix Llobregat, n° 1, pp 63-66. CECBLL. Sant Feliu.

FONT I RIUS, Josep M^a (1969 - 1983) *Cartas de población y franquicia de Cataluña*. 2 Volums. CSIC. Madrid.

GELABERT I FIET, Eduard (1973) *Cornellà de Llobregat. Història. Arqueologia. Folklore*. Barcelona.

GORT I JUANPERE, Ezequiel (1989) *Història de Sant Andreu de la Barca*. Ed Rondes. Barcelona.

CARRERAS I MARTÍ, Joan (1981-85) *Gran geografia comarcal de Catalunya*. 19 volums. Fundació Enciclopèdia Catalana. Barcelona.

DD AA (1986) *Inventari arquitectònic de Catalunya. Alt Penedès*. Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya. Barcelona.

ROSSELL, Francesc Miquel (1945 - 1947) *Liber Feudorum Maior*. (Reconstitució i edició). 2 volums. CSIC. Barcelona

LLORAC I SANTIS, Salvador (1989) *Sant Martí Sarroca. El Pòsit del Temps*. Ajuntament de Sant Martí Sarroca.

MADOZ, Pascual (1845 - 1850) *Artículos sobre el Principat de Catalunya al Diccionario Geográfico - estadístico - histórico de España y sus posesiones de Ultramar*. Edició facsímil. Ed. Curial. Barcelona. 1985.

PAULO I SÀBAT, Josep (1995) *La barca i aAltres mitjans de comunicació entre Esparreguera i Olesa*. Edita J Paulo. Esparreguera.

PEDEMONTE I FALGUERA, Bonaventura (1929) *Notes per a la història de la baronia de Castellvell de Rosanes*. Ed Llibreria Camí. Barcelona.

VV AA (1929) *Fiesta Mayor de Cornellà. Programa oficial*. 20 pp. Cornellà.

RIUS I SERRA, J. (1945 - 1947) *Cartulario de Sant Cugat del Vallés*. 3 volums. CSIC. Barcelona.

RODON I PUJOL, Francesch (1908) *Palau y vila de Molins de Rey. Monografia Histórica*. 47 pp

SOLÉ I SABARÍS, Lluís (director) (1958 - 1968) *Geografia de Catalunya*. 3 vols. Ed Aedos. Barcelona.

TOBARUELA, Pere; SANS, Jaume (2003) *El delta del Llobregat, terres d'oblit*. Col Descoberta. Publicacions de l' Abadia de Montserrat. Barcelona.

VILA I DINARÈS, Pau (1928 - 1935) *Resum geogràfic de Catalunya*. Col. Popular Barcino (vol 1, nº 43 a vol 9, nº 116) Ed. Barcino. Barcelona.

VIRELLA I BLODA, Joan, a *Miscel·lània Penedesenca 1986*. Institut d'Estudis Penedesencs. Vilanova i la Geltrú. 1987.

CARTOGRAFIA:

BORSANO, Ambrosio (1687) Discurso General hecho por el Mariscal de Campo D. Ambrosio Borsano (...) en que describe toda la Carta Topográfica del Principado de Catalunya y Condados de Rosellón y Cerdaña.... Biblioteca de Catalunya: Ms nº 2371.

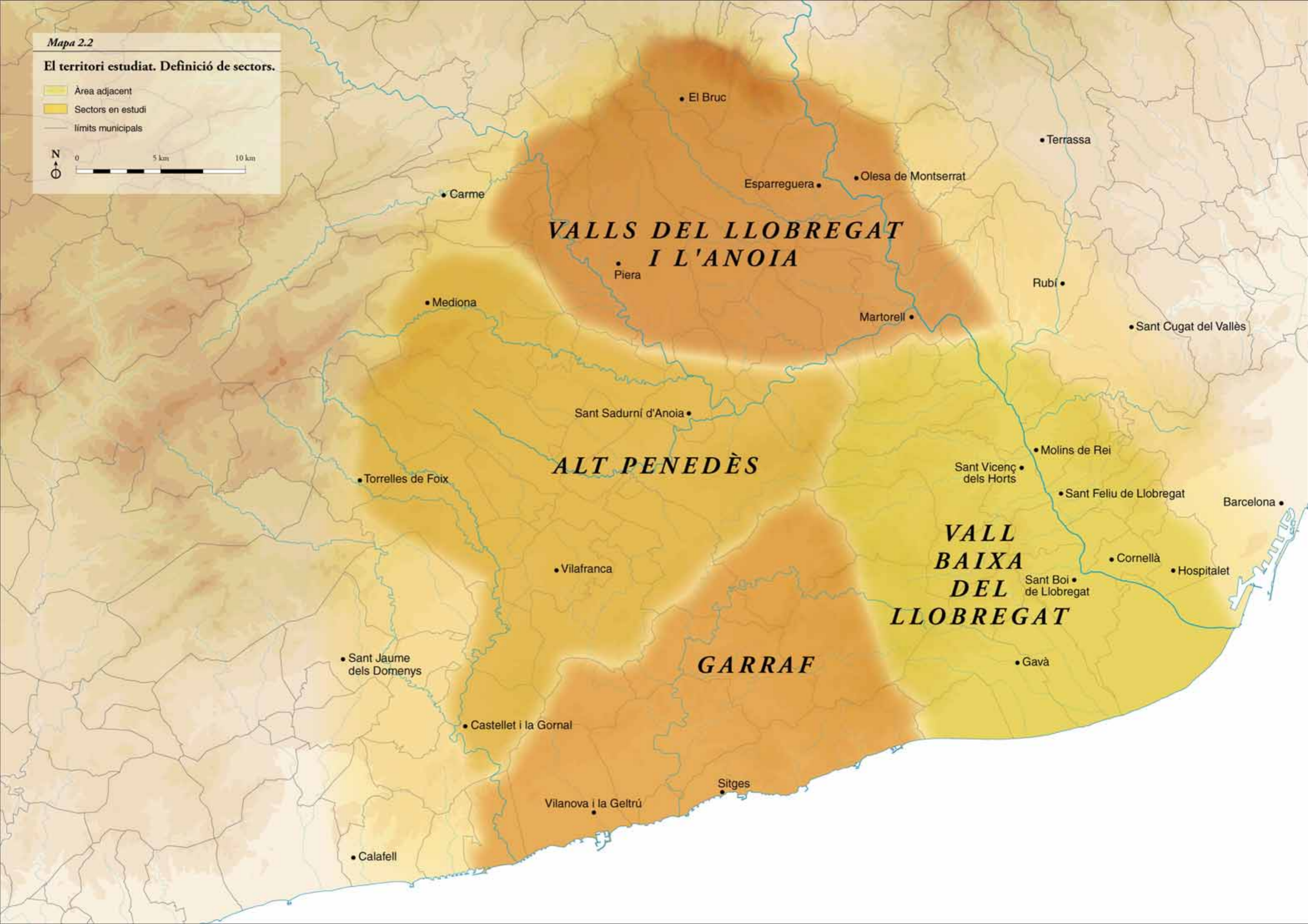
2.6. Mapes, gràfiques i il·lustracions del capítol 2

- 2.1. Mapa físic del territori (Mapa d'elaboració pròpia).
- 2.2. El territori estudiat. Definició de sectors. (Mapa d'elaboració pròpia).
- 2.3. Les carenes i conques principals del territori. (Mapa d'elaboració pròpia).
- 2.4. La xarxa actual de carreteres i vies fèrries. (Mapa d'elaboració pròpia).

Mapa 2.2

El territori estudiat. Definició de sectors.

- Àrea adjacent
- Sectors en estudi
- límits municipals

Mapa 2.4

Xarxa de carreteres actuals.

- Autopista
- Autovia
- Carretera nacional
- Carretera comarcal
- Carretera local
- FFCC

